

Narativna struktura antiturskih govora

Haleuš-Mali, Filip

Master's thesis / Diplomski rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Department of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Hrvatski studiji**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:111:202530>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-04-12**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
HRVATSKI STUDIJI

Filip Haleuš-Mali

**NARATIVNA STRUKTURA
ANTITURSKIH GOVORA**

DIPLOMSKI RAD

ZAGREB, 2019.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
HRVATSKI STUDIJI
ODSJEK ZA HRVATSKI LATINITET

FILIP HALEUŠ-MALI

**NARATIVNA STRUKTURA
ANTITURSKIH GOVORA**

DIPLOMSKI RAD

MENTOR: doc. dr. sc. Marko Jerković

SUMENTOR: Rudolf Barišić, dr. sc.

ZAGREB, 2019.

SAŽETAK RADA:

Ostavština osmanlijskih prodora u Europu očituje se i u brojnim radovima pisanima na latinskom jeziku kroz koje se obrađivala antiturska tematika. Produkciji antiturskih djela su pridonijeli i hrvatski latinisti, čiji se rad danas kolektivno ubraja u korpus antiturskih djela hrvatske književnosti. Od svih književnih vrsta koje su prisutne u korpusu, najučestaliji su govori. Antiturski su govori pružali narativ sukoba između dvije civilizacije, pri čemu je različita vjeroispovijest uzimana kao temeljna razlika između dviju sukobljenih strana. Poimajući Osmanlije kao „Drugoga“, hrvatski su govornici standardno pružali negativnu sliku o neprijatelju koji napada njihov teritorij. Primarna svrha govora bila je osigurati pomoć za obranu protiv Osmanlija. Svoje pozive u pomoć hrvatski su govornici temeljili na kršćanskoj vjeri, koja je bila njihova poveznica s ostatkom Europe. Negativno poimanje Osmanlije kao „Drugoga“ i zajednički europski identitet baziran na kršćanskoj vjeri (koncept *Respublica Christiana*) dva su temeljna elementa narativa hrvatskog antiturskog govorništva. Gradeći taj narativ, govornici su se služili brojnim toposima („zajedničkim mjestima“). U namjeri da se utvrdi opći narativ antiturskih govora, njegovi osnovni elementi i na kraju topika koju su govornici koristili, ovaj rad je analizirao pet govora iz XVI. stoljeća.

Ključne riječi: narativ, narativna struktura, koncept „Drugoga“, koncept *Respublica Christiana*, hrvatsko antitursko govorništvo

SUMMARY:

Legacy of the Ottoman expansion in Europe is among others evident in numerous literary works written in Latin which dealt with the anti-Turkish theme. That includes contribution made by Croatian Latinists, whose works today form *antiturcica*. The speeches are most common literary form in *antiturcica*. Narrative of the anti-Turkish speeches gives the account of the conflict between two civilizations, considering their religions as a key difference between them. The Croatian orators defined Ottomans as „the Other“, and depicted negative image of the enemy who attacks their lands. Main purpose of the speeches was to secure help to counter the Ottoman advances. The calls for help sought by Croatian orators are based on Christian religion, which was their link with the rest of the European community. The negative depiction of the Ottomans as the others and the common European identity based on the Christian religion (concept *Respublica Christiana*) are two main narrative elements of the Croatian anti-Turkish rhetoric. While building that narrative, authors have been using numerous literally *topoi*. This thesis analyses five speeches, written in 16th century, in order to determine the general narrative of the anti-Turkish speeches, their basic elements and the topic that was used in the speeches.

Key words: narrative, narrative structure, concept of the „Other“, concept *Respublica Christiana*, Croatian anti-Turkish rhetorics

Sadržaj

UVOD	1
1. Povijesni kontekst.....	4
1. 1. Razvoj i širenje Osmanskog Carstva.....	4
1. 2. Društvena i politička situacija u Europi za vrijeme osmanlijskih prodora.....	5
2. <i>Antitursica</i> u sklopu hrvatske latinističke baštine	8
2. 1. Antiturska književnost u Europi.....	8
2. 2. Govori unutar korpusa antiturskih djela hrvatske književnosti.....	11
3. Toposi unutar hrvatskog antiturskog žanra	16
4. Toposi hrvatskih antiturskih govora.....	24
4. 1. Toposi hrvatskog antiturskog žanra prisutni u govorima	24
4. 2. Ostali toposi prisutni u antiturskim govorima	26
4. 2. 1. Osmanlijska podmuklost	27
4. 2. 2. <i>Antemurale christianitatis</i>	28
4. 2. 3. Kršćanski heroj.....	28
4. 2. 4. Katastrofa	29
4. 2. 5. Osmanlije kao Božja kazna	29
5. Biografija odabranih autora.....	31
5. 1. Bernardin Zane (Venecija, oko 1450. – Rim, 1517.)	31
5. 2. Šimun Kožičić Benja (Zadar, oko 1460. – Zadar, 1536.).....	31
5. 3. Ivan Statilić (Trogir, 1472. – Trogir, 1542.).....	32
5. 4. Vuk I. Brinjski Frankopan (?, prije 1510. - ?, 1546.).....	32
5. 5. Franjo Frankopan (?, ? – ?, 1543.).....	33
6. Pregled toposa u analiziranim govorima	34
6. 1. <i>Oratio reverendissimi D. Archiepiscopi Spalatensis habita in prima sessione Lateranensis concilii</i>	34
6. 2. <i>Oratio in sexta Lateranensis concilii sessione</i>	37
6. 3. <i>Ioannis Statilii Hungariae legati oratio</i>	39
6. 4. <i>Oratio ad serenissimum Carolum V per Vuolffgangum de Frangepanibus habita</i>	41
6. 5. <i>Oratio Francisci comitis de frangepanibus ad caesarem electores et principes Germaniae</i>	44
Zaključak.....	48
Popis literature.....	51
Izvor tablica.....	53

UVOD

Događaji koji su snažili Europu s prijelaza XV. na XVI. stoljeće uvelike su utjecali na razvoj i osobito izbor tema kojima su se bavili europski književnici. Tematika koja je pronašla svoje mjesto kao jedna od sastavnica europskog književnog opusa, a kojom se u svom stvaralaštvu koristio i dio hrvatskih latinista svakako je *antiturska*, odnosno antiturski žanr.

Osmanlijama je, nakon jednog stoljeća što su vršili ratne pohode po Balkanu, pad Bizantskog Carstva 1453. omogućio nesmetano prodiranje dublje u kršćansku Europu. Osmanlijska je prijetnja time poprimila jednu novu dimenziju. Znatno broj europskih autora koristio je Osmanlije i opasnost koji oni predstavljaju kao motiv u svojim radovima, a tomu nisu iznimka niti hrvatski latinisti koji upravo zahvaljujući položaju hrvatskih krajeva postaju svjedoci osmanlijskih osvajanja i neprilika do kojih dolazi u jeku protivničkog nadiranja.

Dugotrajna izloženost hrvatskog područja osmanlijskim pljačkaškim pohodima te osvajanjima potaknula je popriličan broj hrvatskih autora na produkciju djela koja u sebi sadrže antiturske elemente. Ta književna ostavština nastajala je u vremenskom periodu od preko 150 godina i danas je obuhvaćena u korpus antiturskih djela hrvatske književnosti. Elegije, lirske pjesme, historiografski spisi i govori su neke od prozaičkih i pjesničkih književnih vrsta kroz koje su hrvatski autori predočili prijetnju osvajača s Istoka. Velika većina tih tekstova pisana je na latinskom jeziku.

Od 141 teksta unutar korpusa antiturskih djela hrvatske književnosti najviše je, prema formi, upravo govora koji sami čine gotovo petinu sveukupnog broja djela antiturskog žanra.¹ Gotovo svi govori unutar korpusa, kao djela određene pragmatične naravi preko kojih su hrvatski autori prvenstveno potraživali pomoć za obranu protiv Osmanlija, napisani su na latinskom jeziku. Svakako je hrvatskim latinistima cilj uporabe latinskog jezika u govorima antiturske tematike bio podijeliti svoja svjedočanstva primarno s onima koji su latinski jezik poznavali, točnije s onim pripadnicima viših slojeva europskoga društva – sekularnim vladarima, plemićima i papama – koji su bili u poziciji pružiti financijsku ili vojnu pomoć radi obrane protiv Osmanlija.

Imajući na umu svrhu tih govora, evidentno je da su kroz njih Osmanlije standardno prikazivani u negativnom svjetlu. Kroz svoj su narativ autori redovito Osmanlije prikazivali kao bezbožnog barbarina kojemu je namjera pokoriti (ili uništiti) europsku, odnosno

¹ Neven JOVANOVIĆ, „*Antiturska iterata*“ (<<https://hrcak.srce.hr/157717>>, zadnji pristup 18. kolovoza 2018., str. 109-110.), *Colloquia Maruliana*, XXV (2016.), str.101-146.

kršćansku civilizaciju. Gradivši takav narativ o Osmanlijama, autori često opisuju njihove zločine protiv stanovništva napadnutih područja. Taj okrutni napadač čini krajnja zvjerstva protiv svekolikog puka i odaje se ubijanju, pljački i porobljavanju, pritom ne uzimajući u obzir spol, dob ni socijalni status onih koje napada. Tu prijetnju ne valja podcjenjivati, navode autori, te podsjećaju na brojna kraljevstva koja su pala pod osmanlijsku vlast. Shvaćajući stratešku važnost koju hrvatsko područje predstavlja za obranu zapadnijih europskih zemalja (npr. Italije ili Svetog Rimskog Carstva), hrvatski govornici također redovito opominju kako će pad njihovog zavičaja direktno ugroziti njihove europske susjede.

Govore su prvenstveno pisali diplomati koji su kroz svoje diplomatsko djelovanje bili upoznati kako s Osmanlijama, tako i s prilikama u Europi onoga vremena. Nejedinstvo među europskim nacijama i borbe koje su iz tog proizlazile često su onemogućavale udruženu vojnu protiv „zajedničkog neprijatelja“. Kao što je vjera za hrvatske autore predstavljala temeljnu razliku između Osmanlija i stanovnika napadnutih područja, tako je ta ista vjera za njih predstavljala temelj na kojemu su oni gradili zajednički identitet s ostatkom Europe kojoj su se obraćali za pomoć. Tako, u pokušaju da prikažu osvajača kao prijetnju ne samo krajevima koji su direktno napadnuti, već i ostatku Europe, autori redovito u svojim govorima naglašavaju kršćansku vjeru kao zajednički element europske civilizacije. Europsko je društvo za te pisce „zajednica kršćana“ (*Respublica Christiana*) i u tom se pogledu u potpunosti razlikuje od muslimanskog napadača. Činjenica da je neprijatelj druge vjere, prema riječima autora, onemogućava mogućnost mira između dvije suprotstavljene strane. Štoviše, neprijatelj često upravo zbog ove razlike želi uništiti ili osvojiti kršćanski svijet. Tako se iz narativa u govorima mogu iščitati optužbe za neslogu među kršćanima do koje dolazi u jeku islamske invazije, ali i pozivi da se pojedinci okane svojih kratkoročnih interesa za potrebe obrane protiv zajedničkog neprijatelja. Optužbe za kršćansku neslogu, opisi osmanlijskih zločina, nabranje prijašnjih osmanlijskih osvajanja te pozivi na zajedništvo među kršćanima samo su neki od toposa, tj. „zajedničkih mjesta“ koji se mogu iščitati u narativnoj strukturi antiturskih govora hrvatskih autora.

Cilj ovog diplomskog rada je odrediti osnovne elemente narativne strukture hrvatskih antiturskih govora, prikazati topiku koja je karakteristična za hrvatsko antitursko govorništvo i utvrditi njenu ulogu unutar narativa govorničkog žanra.

Za potrebe rada odabrano je pet govora. Od odabranih govora kronološki je najstariji onaj splitskog nadbiskupa Bernardina Zane iz 1512. godine. Osim Zanina govora, analizirani su govori Šimuna Kožičića Benje, Ivana Statilića, Vuka Frankopana i Franje Frankopana. Govor

Franje Frankopana potječe iz 1541. godine. Svi govori koji su analizirani u ovom radu nastali su u XVI. stoljeću. Razlog takvog odabira proizlazi iz činjenice da najveći broj govora nastaje u XVI. stoljeću i time pružaju veći uzorak za utvrđivanje toposa.

Valja napomenuti kako nisu svi autori koje se ubraja pod korpus antiturskih djela hrvatske književnosti podrijetlom bili Hrvati. Bernardin Zane rodom je bio Mlečanin i njegova poveznica s hrvatskim povijesnim prostorom nalazila se u vidu njegove nadbiskupske službe koju je vršio u Splitu i u tom pogledu možemo ga smatrati „hrvatskim“. Također, njegov govor je rezultat pokušaja da se Splitu osigura vojna pomoć protiv nadirućeg neprijatelja koji pustoši splitski zavičaj. S druge strane, pismo Ivana Stojkovića (1395.-1443.), premda je nastalo za vrijeme njegove službe na prostoru Bizantskog Carstva, spada pod korpus antiturskih djela hrvatske književnosti zbog podrijetla autora tog pisma. Uzimajući to u obzir, načelo kojim su birani autori za potrebe ovoga rada je sljedeće: odabrani su oni autori koji su hrvatskog podrijetla, strani autori koji su djelovali na hrvatskom povijesnom prostoru i oni koji su se u sklopu svojih govora na taj prostor referirali.

Rad će na početku dati uvid u povijesno-književni kontekst u kojem su govori nastajali. Potom će se na primjerima prikazati topose koji su na općoj razini zajednički tekstovima unutar hrvatskog antiturskog žanra (bilo da je riječ o pjesničkim ili proznim ostvarenjima). Potom će se posebno izdvojiti i objasniti topose koji su korišteni u govorima. Na kraju, analizom pojedinačnih govora dat će se prikaz navedenih toposa i utvrdit će se do koje mjere su oni zastupljeni u pojedinačnim govorima. Analizi govora prethodit će biografija autora odabranih tekstova.

1. Povijesni kontekst

Namjera ovog poglavlja je objasniti povijesne okolnosti koje su prethodile te na kraju rezultirale razvojem antiturskog žanra. Prikazat će se u kratkim crtama razvoj i širenje Osmanskog Carstva te prilike i događaji u Europi koji su omogućili njegovo širenje prema Zapadu, a time i mogućnost da predstavlja direktnu prijetnju hrvatskim krajevima.

1.1. Razvoj i širenje Osmanskog Carstva

Jedan od uvriježenih termina kojima su se autori djela antiturske tematike koristili kada su se referirali na Osmanlije bio je *Thurci* ili *Turcae* (Turci). Razlog tomu bio je što su Osmanlije govorili turskim jezikom, kao i to što su navodili da potječu od osvajačkih turskih plemena koja su se naselila na prostoru Male Azije u 11. stoljeću. Iz tih razloga, s vremenom je došlo do uvriježene kulturološke prakse nazivati Osmanlije Turcima, a Osmansko Carstvo Turskom, iako Osmanlije nikada sami nisu koristili taj termin kao oznaku za vlastitu državu.²

Osman Gazi, sin Ertogrula, bio je prema osmanskoj predaji vođa turskoga plemena *Kayi* početkom XIV. stoljeća. Postupni pad utjecaja Turaka Seldžuka i vojni uspjesi protiv Bizantskog Carstva osigurali su Osmanu zapovjedništvo nad sve većim brojem muslimanskih vojnika koji su se priključivali iz okolnih plemena i počeli se nazivati prema svome vođi - Osmanlije.³ Osmanovi vojni pohodi imali su određenu religijsku konotaciju. Koncept „svetog rata“ što ga je trebalo voditi protiv nevjernika oružjem vidljiv je i iz same Osmanove titule *Gazi*, „pobjednik“. Taj koncept je već od samih početaka predstavljao jedno od temeljnih načela osmanlijske (islamske) države.

U stoljećima nakon što je Osman umro, Osmanlije su nastavile svoje teritorijalno proširivanje. Pohodi prema Zapadu bili su omogućeni 1354., kada Osmanlije zauzimaju Galipolje i po prvi put prodiru na prostor Europe.⁴ Taj im je pothvat osigurao direktan pristup balkanskom poluotoku. U to vrijeme dolazi do njihovih prvih sukoba s tamošnjim lokalnim silama (Srbija, Bugarska).

² Josef MATUZ, *Das Osmanische Reich / Osmansko Carstvo*, prev. Nenad Močanin, Školska knjiga, Zagreb, 1992, str. 10.

³ Halil INALCIK, *Osmansko Carstvo: klasično doba 1300.-1600.*, prev. Dino Mujadžević, Srednja Europa, Zagreb, 2002, str. 7.

⁴ H. INALCIK, n. dj. (3), str. 11.

Pad Carigrada 1453. omogućio je Osmanlijama nesmetano prodiranje dublje u Europu. U desetljećima nakon osvajanja Carigrada, podvrgavaju svojoj vlasti i Srbiju (1459.).⁵ Potom je uslijedilo osvajanje Albanije (1467.) te Crne Gore (1498.).⁶ Za daljnje napredovanje osmanlijskih četa prema Zapadu značajno je osvajanje dijelova Bosanskog Kraljevstva, do čijeg pada dolazi 1463. godine.⁷ Premda su osmanlijske snage vršile pljačkaške pohode po Hrvatskoj, Dalmaciji i Slavoniji i prije pada Bosanskog Kraljevstva, formiranje uporišta u hrvatskom susjedstvu značilo je direktnu izloženost hrvatskih krajeva napadaču. Godine 1493. Osmanlije pobjeđuju hrvatsku vojsku na Krbavskom polju. Ta se godina uzima kao početak Stogodišnjeg osmansko-hrvatskog rata.⁸ Hrvatski povijesni prostor postao je tim više ugrožen nakon što su Osmanlije uspješno zauzeli Beograd 1521. godine. Gubitak grada koji je bio od strateške važnosti omogućio je neprijatelju da prodre na prostor sjeverne Hrvatske i Ugarske.⁹

1.2. Društvena i politička situacija u Europi za vrijeme osmanlijskih prodora

Širenje Osmanskog Carstva prema Zapadu rezultiralo je sukobima Osmanlija s europskim silama. Republika Venecija, koja je proširila svoja trgovačka uporišta na Peloponezu i Egejskom moru u XIII. stoljeću, 1463. je započela rat protiv Osmanlija u neuspješnom pokušaju da ta uporišta i obrani. Već 1499. dolazi do novih sukoba između dvije navedene strane, a zahvaljujući jačanju osmanlijske mornarice Mlečani su pretrpjeli nove teritorijalne gubitke. Početkom XVI. stoljeća primjetno je osnaživanje položaja Osmanlija u međunarodnim odnosima. Zahvaljujući pobjedi u ratu protiv Mlečana, jačanju osmanlijskog utjecaja na istočnom Mediteranu i pokoravanju brojnih balkanskih država, Osmansko Carstvo je početkom XVI. stoljeća postalo značajna prijetnja političkim interesima europskih vladara.

Nemogućnost da se efikasno suzbije rast osmanlijske prisutnosti na zapadnom Balkanu krajem XV. i kroz prvu polovicu XVI. stoljeća uzrokovana je nizom sukoba između zapadnih vladara, koji su započeli vojnom intervencijom francuskog kralja Karla VIII (1470.-1498.) na Italiju 1494. godine.¹⁰ Politička razjedinjenost Italije je dovela do čestih promjena savezništva

⁵ H. INALCIK, n. dj. (3), str. 31.

⁶ Jochen BLEICKEN, *Die Weltgeschichte / Povijest svijeta: drugi dio*, preveli Alka Škiljan...<et al.>, Marjan tisak, Split, 2005, str. 467.

⁷ Vjekoslav KLAIĆ, *Povijest Hrvata: knjiga četvrta*, Liburnija, Rijeka, 1985, str. 58.

⁸ Mirko VALENTIĆ: „Stogodišnji hrvatsko-turski rat (1493.–1593.)“ u M. Valentić (ur.) *Povijest Hrvata, od kraja 15. st. do kraja Prvoga svjetskog rata*, Školska knjiga, Zagreb, 2005, str. 4.

⁹ Ivo GOLDSTEIN, *POVIJEST: Hrvatska povijest - 21. knjiga*, Europapress holding, Zagreb, 2008, str. 163.

¹⁰ J. BLEICKEN, n. dj. (6), str. 443., „Talijanski ratovi“ (1494.-1559.) je kolektivni naziv za nekoliko sukoba vođenih na području Apeninskog poluotoka. U sukob koji je trajao nekoliko desetljeća bila je umiješana većina

kroz ratni period. Štoviše, nastali kaos su u ranijim fazama rata pokušali iskoristiti i Osmanlije, na način da su predlagali savez Milanu i Napulju u ratu protiv Mlečana i Francuza. Premda taj savez nikad nije bio realiziran, primjer je miješanja Osmanlija u onodobne europske političke prilike.

Kriza papinstva u XV. i početkom XVI. stoljeća, koja se očitavala kroz sukobe unutar Crkve i pokušaj održavanja i povećavanja papinskog utjecaja i miješanje u europsku politiku, nepotizam i financijska korist izvlačena iz crkvenih djelatnosti stvorilo je preduvjete za pojavu Refomacije na prostoru Svetog Rimskog Carstva, koje (kao što je to bio slučaj u Italiji) nije bilo centralizirano. Stvarna vlast koju je car imao nad carskim zemljama bila je relativno minorna, a njegovo Carstvo *de facto* ustrojeno kao konfederacija država.¹¹ Teritorijalni knezovi su iskoristili Reformaciju da umanje papinski utjecaj i preuzmu crkvenu imovinu na prostoru pod svojom upravom. Papinstvo je stoga podržalo za izbor cara Svetoga Rimskog Carstva pripadnika protureformatorske struje Karla V. Habsburgovca (1500.-1558.). Odabir Habsburgovaca doveo je do njihova sukoba s francuskim kraljem Franjom I., koji je i sam bio pretendent na prijestolje Carstva. Rat koji je uslijedio između Habsburgovaca i Francuza rezultirao je gubitkom teritorija što su ih Francuzi stekli u prva dva desetljeća XVI. stoljeća.

Premda je došlo do rasta habsburške dominacije u europskim političkim krugovima, ona je bila ugrožena iz nekoliko razloga. Kao prvo, Francuze su ratni porazi natjerali na suradnju s Osmanlijama radi umanjivanja habsburškog utjecaja.¹² Drugo, sukobi s pristašama Reformacije (protestantima) u državama Svetog Rimskog Carstva onemogućavali su Habsburgovcima da se u potpunosti posvete osmanlijskoj prijetnji. Jačanje međusobne netrpeljivosti među kršćanskim frakcijama pomagala je i osmanlijska diplomacija koja je protestantima nudila i mogućnost saveza, premda isti nikad nije bio realiziran.¹³ Treće, Osmanlije su daljnjim teritorijalnim širenjem u Europu s vremenom počeli ugrožavati habsburške pretenzije na Hrvatsku i Ugarsku, a time i na nasljedne zemlje Habsburgovaca. Smrt kralja Ludovika II. Jagelovića (1506.-1526.) u Bitci na Mohačkom polju 1526. označila

europskih sila. Za europske prilike rat je bio značajan iz razloga što je rezultirao gubitkom političke neovisnosti svih talijanskih država osim Papinske države i Republike Venecije. Rat je također pridonio eventualnom francusko-osmanlijskom savezništvu u kasnijim fazama rata.

¹¹ J. BLEICKEN, n. dj. (6), str. 440-442.

¹² H. INALCIK, n. dj. (3), str. 41.

¹³ Daniel NITULESCU, „*The influence of the Ottoman Threat on the Protestant Reformation (Reformers)*“, (http://www.academia.edu/22172941/THE_INFLUENCE_OF_OTTOMAN_THREAT_ON_PROTESTANT_REFORMATION_REFORMERS), zadnji pristup 29. srpnja 2018.).

je početak dinastijskih borbi u Ugarsko-Hrvatskom Kraljevstvu.¹⁴ Jedan dio plemstva je podržavao Ivana Zapolju (1487.-1540.), a drugi Karlova brata Ferdinanda Habsburškog (1503.-1564.). Građanski rat između suprotstavljenih strana Osmanlije su iskoristile u svoju korist te su, predvođeni sultanom Sulejmanom I., do 1541. kontrolirali značajan dio teritorija Ugarsko-Hrvatskog Kraljevstva.¹⁵ Lika je pala 1528., središnja Slavonija 1532., a središnji dijelovi Ugarske zajedno s Budimom bili su u osmanlijskim rukama do 1541. godine.¹⁶ Slična je situacija bila i u Dalmaciji. Osmanlijska osvajanja u Dalmaciji nanijela su daljnje teritorijalne gubitke Mlečanima u njihovim sukobima s Osmanskim Carstvom.¹⁷ Osmanlijsko širenje prema Zapadu rezultiralo je time da su hrvatski krajevi postali dio antiosmanlijske fronte koja je služila za zaustavljanje neprijatelja prema habsburškim zemljama i sjeveru Italije.¹⁸

¹⁴ M. VALENTIĆ, n. dj. (8), str. 9.

¹⁵ Sultan Sulejman I. Veličanstveni (1491.-1566.). U vrijeme njegove vladavine, koja je započela 1520. godine, Osmansko Carstvo je dostiglo najveće teritorijalno proširenje. Sudjelovao u Mohačkoj bitci i predvodio dvije neuspješne opsade Beča. Nakon smrti njegova vazala Ivana Zapolje 1540. godine, uspostavlja u ugarskim krajevima pod svojom kontrolom direktnu osmanlijsku upravu.

¹⁶ M. VALENTIĆ, n. dj. (8), str. 11.

¹⁷ Ladislav Napuljski je 1409. prodao Mlečanima prava na Dalmaciju. Taj čin je omogućio uvjete za daljnje osnaživanje mletačke vlasti u Dalmaciji, koja će biti ugrožena osmanlijskim provalama u XV. i XVI. stoljeću.

¹⁸ M. VALENTIĆ, n. dj. (8), str. 7.

2. *Antiturcica* u sklopu hrvatske latinističke baštine

Paralelno s osmanlijskim širenjem u Europu u XIV. stoljeću, na prostoru Italije dolazi do razvoja renesanse kao umjetničkog pokreta kroz koji se razvijao humanizam. Humanistička je misao imala značajan utjecaj na različitim poljima ljudske djelatnosti (filozofije, politike i religije) i bila je okarakterizirana odmicanjem od srednjovjekovnog teološkog poimanja svijeta i čovjeka, pritom pronalazeći svoju inspiraciju u antičkim izvorima - poganskim i ranokršćanskim. U vrijeme renesanse nastavlja se trend pisanja na latinskom jeziku, ali dolazi i do sve veće zastupljenosti književnosti pisane na narodnim jezicima. Teme koje autori obrađuju u svojim radovima sve više su svjetovne prirode. Ne čudi stoga da su i Osmanlije postali predmet interesa europskih (pa tako i hrvatskih) autora. Namjera ovog poglavlja je pružiti kratak uvid u europsku antitursku književnost XV. i XVI. stoljeća, s time da će poseban naglasak biti stavljen na hrvatsko antitursko stvaralaštvo. Ujedno, prikazat će se opće značajke korpusa antiturskih djela hrvatske književnosti te osnovni podaci o govorima koji se u njemu nalaze.

2.1. Antiturska književnost u Europi

Pad Carigrada 1453. ostavio je dubok trag u europskoj antiturskoj literaturi. Velik broj bizantskih učenjaka se u bijegu pred Osmanlijama nastanio u Italiji i drugim europskim zemljama gdje su nastavili svoj intelektualni rad. Bizantski humanisti Ivan Bessarion (1403.-1472.), Jan Lascaris (c. 1445.-1535.) i Lascarisov učenik Marko Musurus (c. 1470.-1517.) samo su neka od imena koja su doprinijeli europskoj antiturskoj literaturi.

Premda antiturska literatura predstavlja samo mali dio europskog književnog opusa XV. i XVI. stoljeća, ona je pisana diljem čitave Europe, bilo da je riječ o radovima autora koji su živjeli na području koje je direktno bilo suočeno s osmanlijskom prijetnjom (Hrvatska, Ugarska, Italija, Poljska, Sveto Rimsko Carstvo) ili onih koji su djelovali u zemljama koje su bile sigurne zbog svojega geografskog položaja (Engleska, Francuska, Nizozemska). Tako je u Nizozemskoj o osmanlijskoj prijetnji pisao humanist Erazmo Roterdamski (1466.-1536.). Do pojave antiturskih elemenata u radovima engleskih pisaca dolazi nešto kasnije, u drugoj polovici XVI. stoljeća. Uglavnom pod utjecajem već postojeće kontinentalne antiturske

literature, neka djela engleskih autora, u koje je ukomponirana antiturska tema, redom preuzimaju negativnu sliku o Osmanlijama.¹⁹

Posve je razumljivo da je veći interes za produkcijom antiturskih djela primjetan kod onih autora koji su djelovali na području koje je bilo podložno osmanlijskim napadima. Redovito je potreba za pisanjem takvih tekstova pratila neprijateljeve ratne pothvate. Talijanski humanist Battista Spagnoli Mantovano je u svojoj satiričnoj pjesmi *De calamitatibus temporum* (O nevoljama ovoga vremena, 1489.) pisao o opasnosti koju Osmanlije predstavljaju Italiji.²⁰ Pjesma je napisana nekoliko godina nakon opsade talijanskog grada Otranta (1480.-1481.). Na prostoru Poljsko-Litavske Unije, jedan od autora koji je svojim radom pridonio poljskom antiturskom korpusu (*turcyki*) bio je Filip Kalimah Buonacorsi (1437.-1496.). Ovom talijanskom humanistu koji je djelovao na kraljevskom dvoru u Krakovu krajem XV. stoljeća, pripisuje se autorstvo tri teksta koji su se bavili osmanlijskom prijetnjom u vrijeme Poljsko-Osmanskog rata (1485.-1503.).²¹

Sličan uzorak u povećanju i padu interesa za pisanjem *antitursica* primjetan je i u XVI. stoljeću. On se očituje i europskom antiturskom govorništvu. Tako su dva govora Martina Luthera (1483.-1546.), oba napisana na njemačkom jeziku, nastali u vrijeme osmanlijske ofenzive u Europi. Govor *Vom Kriege wider den Turken* (O ratu protiv Turčina, 1529.) bio je usmjeren protiv Osmanlija u vrijeme kada su se oni pripremali za (u konačnici neuspješnu) opsadu Beča. Drugi antiturski govor, pod nazivom *Vermahnung zum Gebet wider den Turken* (Molitva protiv Turčina, 1541.) Luther je održao iste godine u kojoj je došlo do opsade i pada Budima.²²

Dalmacija je zahvaljujući blizini Italije i utjecaju talijanske kulture na vlastitom tlu humanizam doživjela već u prvim desetljećima XV. stoljeća i ondje humanizam opstaje sve do početka XVII. stoljeća. Autori s tog područja su stoga rano dobili priliku stupiti u dodir s idejama humanizma, prvenstveno preko obrazovanja u Italiji. Jedan od razloga zašto su ti autori često puta stjecali svoje obrazovanje u inozemstvu bili su Osmanlije, čiji su napadi otežavali razvoj škola na području Dalmacije, ali i imali utjecaja na umjetničko djelovanje.

¹⁹ Piotr TAFIŁOWSKI, „Anti-Turkish literature in 15th-16th century Europe“, (<http://www.academia.edu/20225603/Anti-Turkish_Literature_in_15th-16th_Century_Europe>, zadnji pristup 11. listopada 2018.).

²⁰ Ratimir MARDEŠIĆ: „Novovjekovna latinska književnost“ u V. Vratović (ur.) *Povijest svjetske književnosti: knjiga dva*, Mladost, Zagreb, 1977, str. 426.

²¹ Stanislaw GRODZ: „Sixteenth-century anti-Turkish literature in Poland and Lithuania“ u D. Thomas i J. Chesworth (ur.) *Christian-Muslim Relations: A Bibliographical History*, Leiden, Boston, 2015, str. 444.

²² P. TAFIŁOWSKI, n. dj. (19), str. 257.

Kroz pljačkaške je pohode neprijatelj terorizirao populaciju dalmatinskog zaleđa i priobalnih gradova. Svjedočanstva o tim događajima pronalazimo u radovima humanista toga vremena. Tako splitski nadbiskup Bernardin Zane opisuje kako je i on sam bio primoran uzeti oružje radi obrane prilikom neprijateljskih nasrtaja na njegov grad.²³ Osmanlijska je prijetnja bila stvarnost iz koje su svoju inspiraciju crpili i drugi splitski humanisti. Antitursku su literaturu pisali Marko Marulić (1450.-1524.), Toma Niger (1450.-1532.) i drugi. Kao suvremenici, Marulić, Zane i Niger su bili dio splitskog humanističkog kruga. Jasno je da je njihova međusobna komunikacija imala utjecaja na način na koji su ti autori prikazivali Osmanlije kroz svoje radove. Humanistički su krugovi formirani i u drugim dalmatinskim gradovima kroz XV. stoljeće (Trogir, Zadar, Šibenik i Dubrovnik).²⁴

U mnogobrojnoj književnoj baštini na latinskom koju su ostavili dalmatinski autori može se naći znatan broj djela koja u sebi sadrže antiturske elemente. Juraj Dragišić (1445.-1520.), pripadnik šibenskog humanističkog kruga, ostavio je zapis o pustošenju svojega zavičaja u elegiji pod nazivom *De Sibenicensis agri vastatione* (O pustošenju šibenskog polja, 1470.), više od dva desetljeća prije krvavog poraza na Krbavskom polju.²⁵ Zapis o teškim vremenima uzrokovanim napadima na njegov zavičaj ukratko je opisao trogirski biskup Frano Marcello (?-1524.) u pismu upućenom mletačkom duždu i senatu. Antiturski sentimentu su također uočljivi u Marulićevoj književnoj ostavštini, npr. pismo papi Hadrijanu VI. i alegorijska interpretacija osmanlijske prijetnje u Marulićevom epu „Judita“.

Hrvatska *antitursica* pisana je i na području sjeverne Hrvatske. Redovito je do produkcije takvih djela dolazilo na kraljevskom dvoru iz razloga što su kraljevi na tlu Ugarsko-Hrvatskog Kraljevstva bili pokrovitelji umjetnosti i kao takvi oko sebe okupljali brojne humaniste. Humanistički krug na dvoru kralja Matije Korvina (1443.-1490.) pomogao je formirati Ivan Vitez od Sredne (1405.-1472.). Uz njega, pripadnik tog humanističkog kruga bio je i Jan Panonije (Ivan Česmički) (1434.-1472.). Oba su ova autora svojim radom doprinijeli korpusu antiturskih djela hrvatske književnosti. Produkcija antiturske literature (s posebnim naglaskom na govornički žanr) je nastavljena na sjeveru Hrvatske i u XVI. stoljeću, kroz stvaralaštvo Ivana Statilića, Frana Trankvila Andreisa, Franje Frankopana i drugih. Zastupljenost govorničkog žanra kod kontinentalnih autora uvjetovana je njihovom

²³ (...) *saepius ego (O me miserum et infoelicem) divinis officiis assistens coactus sum cappam pontificia dimittere, arma sumere (...)*.

²⁴ Veljko GORTAN i Vladimir VRATOVIĆ, *Hrvatski latinisti: svezak 1.*, Matica Hrvatska, Zagreb, 1969, str. 8.

²⁵ Elegija *De Sibenicensis agri vastatione* sačuvana je u zbirci *Elegiarum et carminum libri tres* (Tri knjige elegija i lirskih pjesama) tiskanoj 1477. godine u Veneciji.

diplomatskom djelatnošću na dvoru Ludovika II. Jagelovića, Ivana Zapolje i kasnije Ferdinanda Habsburškog.

2.2. Govori unutar korpusa antiturskih djela hrvatske književnosti

Prilikom istraživanja antiturskog korpusa, utvrđeno je da najstariji tekst antiturske tematike kojemu je autor bio hrvatskog podrijetla potječe iz 1436. godine. Riječ je o pismu koje je Ivan Stojković uputio iz Carigrada Bazelskom koncilu. Prema rezultatima istraživanja Nevena Jovanovića (koje je iznio u svom radu *Antitursica iterata*), broj tekstova antiturske tematike do 1600. godine iznosio je 141, od čega je velika većina napisana latinskim jezikom (26 tekstova je napisano na hrvatskom, a 9 tekstova na talijanskom jeziku).²⁶ Korpus antiturskih djela hrvatske književnosti sadrži 66 pjesničkih i 75 proznih ostvarenja.²⁷ Tablica 1. sadrži podatke o broju književnih vrsta unutar hrvatskog antiturskog korpusa, a tablica 2. sadrži podatke o govorima (autor, naziv i godina nastanka pojedinog govora).

²⁶ Neven JOVANOVIĆ, n. dj. (1), str. 109-110. Brojčani podaci koji slijede u ovom poglavlju su, ukoliko to nije posebno navedeno, preuzeti odavde.

²⁷ Postavljanje 1600. kao krajnje vremenske granice značajnije produkcije antiturskih djela je arbitrarno, kao što Jovanović sam navodi u svom radu (str. 19.), no opravdano. U drugoj polovici XVI. stoljeća osmanlijska se prijetnja počela umanjivati. Unutarnje neprilike u Osmanskom Carstvu i ratovi na nekoliko frontova zaustavili su neprekidno osmanlijsko širenje. Dugi rat (1593-1606) između Habsburgovaca i Osmanlija onemogućio je daljnje prodore Osmanlija u habsburške nasljedne zemlje (koje su do tog trenutka uključivale i neosvojeni hrvatski teritorij) i stabilizirao je granicu između te dvije sile. Time se interes za obradom narativa o „turskoj prijetnji“, smanjio u radovima hrvatskih autora.

Tablica 1. Broj književnih vrsta u hrvatskom antiturskom korpusu

<i>Poezija</i>		Lirska pjesma	6
Bukolika	1	Satira	8
Ciklus	1	Narativna pjesma	8
Kancona	1	Elegija	10
Oda	1	Epigram	10
Panegirik	1	<i>Proza</i>	
Pjesma	1	Molitva (prozna)	1
Psalmi	1	Pismo – rasprava	1
Proročanstvo (poetsko)	2	Proročanstvo (prozno)	1
Silva	2	Kronika	7
Tužbalica	3	Historiografski spis	15
Poslanica	3	Pismo	23
Molitva (poetska)	3	Govor	27
Sonet	4		

Tablica 2. Govori unutar hrvatskog antiturskog korpusa

Autor	Govor
Ivan Vitez od Sredne	<ul style="list-style-type: none"> - <i>Responsio secunda ex parte eiusdem domini Ladislai regis legato apostolico supratacto per Iohannem episcopum Waradiensem</i> (1454.) - <i>Oracio ambasiatorum regis Ladislai habita in conventu Frankfordensi</i> (1454.) - <i>Pulsatis merore publico...</i> (1455.) - <i>Responsio Regis Ladislai, data Wiene episcopo Papiensi per organum Iohannis Waradiensis episcopi</i> (1455.)
Jan Panonije	<ul style="list-style-type: none"> - <i>Oratio legatorum Matthiae regis ad pontificem in publica audientia</i> (1465.) - <i>Altera oratio ad eundem Papam in privata audientia</i> (1465.)
Ivan Štafilić	<ul style="list-style-type: none"> - <i>Oratio Staphilei, Nuncii Julii II. Pape, ad Sigismundum Regem</i> (1512.) - <i>Io. Stafilei episcopi Sibinicensis oratio habita ad Dominum Venetum</i> (1512.)
Bernardin Zane	<ul style="list-style-type: none"> - <i>Oratio reverendissimi D. Archiepiscopi Spalatensis habita in prima sessione Lateranensis concilii</i> (1512.)
Šimun Kožičić Benja	<ul style="list-style-type: none"> - <i>Oratio in sexta Lateranensis concilii sessione</i> (1513.) - <i>De Corvatiae desolatione oratio ad Leonem X</i> (1516.)
Stjepan Posedarski	<ul style="list-style-type: none"> - <i>Oratio Stephani Possedarski habita apud Leonem Decimum</i> (1516.)
Bonaventura s Korčule	<ul style="list-style-type: none"> - <i>Oratio coram Leone X Romae habita</i> (nije sačuvan, 1517.)

Fran Trankvil Andreis	<ul style="list-style-type: none"> - <i>Oratio contra Thurcas ad Germanos habita</i> (1518.) - <i>Oratio Tranquili Andronici Dalmatae ad Germanos de bello suscipiendo contra Thurcos</i> (1541.) - <i>Ad optimates Polonos admonitio</i> (1545.)
Toma Niger	<ul style="list-style-type: none"> - nije sačuvan (1520.)
Ivan Statilić	<ul style="list-style-type: none"> - <i>Iohannis Statilii Hungariae Legati oratio</i> (1521.)
Stjepan Brodarić	<ul style="list-style-type: none"> - <i>Stephani Broderici ad Sanctissimum Dominum Adrianum VI. Pontificem Maximum oratio</i> (1522.)
Bernardin Frankopan	<ul style="list-style-type: none"> - <i>Bernardini de Frangepanibus Oratio pro Croatia Nurenbergae in senatu principum Germaniae habita</i> (1522.)
Krsto I. Brinjski Frankopan	<ul style="list-style-type: none"> - <i>Oratio ad Adrianum Sextum, pont. max., Cristophori de Frangepanibus</i> (1523.)
Vuk Brinjski Frankopan	<ul style="list-style-type: none"> - <i>Oratio ad serenissimum Carolum V per Vuolffgangum de Frangepanibus habita</i> (1530.)
Franjo Frankopan (Ivan X)	<ul style="list-style-type: none"> - <i>Oratio Francisci comitis de Frangepanibus ad Caesarem, electores et principes Germaniae</i> (1541.)
Bartol Jurjević	<ul style="list-style-type: none"> - <i>Brevis ac modesta increpatio ad magistratum reipublicae ac rectores ecclesiae propter negligentiam eius</i> (1548.)
Faust Vrančić	<ul style="list-style-type: none"> - <i>Oratio ad Principes Christianos, ut expeditionem Turcicam suscipiant</i> (1572.)
Petar Cedulin	<ul style="list-style-type: none"> - <i>Relatione de Pietro Cedolini Vescouo del presente stato dell' Imperio Turcheso</i> (1594.)

Iz priloženog je vidljivo kako govori čine najveći udio antiturske literature, s čak 27 naslova. Od toga, 6 ih je nastalo u XV. stoljeću i pripisuju se dvojici autora: Ivanu Vitezu od Sredne (4) i Janu Panoniju (2). Do povećane produkcije dolazi nakon 1493., u isprekidanim intervalima. Najaktivnije razdoblje produkcije antiturskih govora zabilježeno je 1512.-1523. (s čak 13 naslova), zatim 1530.-1548. (5), nakon čega se ponovno bilježi nagli pad u drugoj polovici XVI. stoljeća (2). Valja napomenuti kako su svi ti govori pisani na latinskom jeziku, a jedina iznimka je Cedulinov govor iz 1594. na talijanskom. Autori su u najvećem broju slučajeva izlagali pred papama (13), zatim pred njemačkim (5), mletačkim (3) i poljskim velikašima (2). Pad u produkciji antiturskih govora kod kontinentalnih govornika (u periodu 1526.-1541.) može se objasniti činjenicom da su oni bili dio diplomatskog kruga okupljenog oko Ivana Zapolje, koji je bio u vazalnom odnosu spram sultana Sulejmana Veličanstvenog, a koji mu je pružao podršku u borbi za prijestolje.

3. Toposi unutar hrvatskog antiturskog žanra

Dugotrajnost osmanlijske prijetnje utjecala je na način na koji su autori sastavljali radove. Nakon nekoliko stoljeća razvoja antiturske književnosti, svakako je u radovima antiturske tematike došlo do konsolidacije određenih koncepata, koje su autori često preuzimali iz bogate književne tradicije latinskog stvaralaštva. Ta „zajednička mjesta“, odnosno topose, moguće je uočiti u strukturi antiturskih djela koji su pisali brojni europski autori, među ostalima i hrvatski latinisti. U ovom poglavlju će se na primjerima izložiti toposi koji su na općoj razini prisutni kroz različite književne vrste hrvatskog antiturskog žanra. Popis tih toposa izložen je na kraju poglavlja u tablici 3.

Kroz antiturski se narativ Osmanlije redovito prikazivalo kao bezbožnog barbarina kojemu je namjera pokoriti (ili uništiti) europsku, točnije kršćansku civilizaciju. Iz toga se može uočiti prisutnost koncepta „Drugoga“, utjelovljenog u liku Osmanlija. Taj „Drugi“ označava određeni civilizacijski krug koji je svojim karakteristikama stran društvu kojemu autori pripadaju. Razlika između dvije kulture dovela je do negativne percepcije koja se potom prenijela i u književno stvaralaštvo. Osmanlije su u radovima humanista opisivani negativno, prilikom čega se na njih redovito referira kao na „mrsko pleme“ (*genus invisum*), „podmuklu gomilu Turaka“ (*perfida turba Turcorum*) i „bezbožan rod“ (*genus impium*). Upravo se tim frazama koristio Šižgorić u svojoj elegiji *De Sibenicensis agri vastatione*.²⁸ U duhu Šižgorićeva nasljeđa, humanisti u XVI. stoljeću nastavljaju trend negativnog referiranja na Osmanlije. Tako Splicićanin Franjo Božičević-Natalis opisuje Osmanlije kao „okrutne i divlje barbore“ (*Barbaries truculenta et ferox*). Istom se frazom služi i njegov sugrađanin Toma Niger kada u jednoj od svojih pjesama spominje „divljeg Turčina“ (*Turca ferox*).²⁹

Kao što je to već ranije napomenuto, korištenje termina *Turci* prilikom referiranja na Osmanlije nije ispravno i to prvenstveno iz razloga što se time jasno ne definira skupinu koja je sredinom XIV. stoljeća započela svoje širenje u Europu. Štoviše, korištenje izraza *Turci* prethodi širenju Osmanlija u Europu za više od dva stoljeća. To je vidljivo iz govora pape Urbana II. (1042.-1099.), u kojemu poziva na križarski pohod radi obrane Svete Zemlje. Pritom on spominje „Turke i Arape“ koji su, kako autor sam navodi, „pogani koji štiju

²⁸ V. GORTAN i V. VRATOVIĆ, n. dj. (24), str. 140-141.

²⁹ Za detaljniju analizu terminologije kojom su se hrvatski latinisti koristili kako bi referirali na Osmanlije u svojim radovima pogledati u: Ana Mari BLAŽEVIĆ, *Percepcija Turaka kod hrvatskih latinista u 16. stoljeću* (<<https://repozitorij.unizg.hr/islandora/object/hrstud:1054/preview>>, zadnji pristup 26. travnja 2019.)

demone i koji napadaju i ubijaju kršćane“.³⁰ Iz toga se mogu zaključiti dvije stvari. Prvo, korištenje izraza *Turci* (za Osmanlije) nastavak je određene književne tradicije. Osmanlije su tako preuzeli ulogu egzistencijalne prijetnje. Drugo je odgovor na pitanje komu točno oni predstavljaju tu prijetnju – kršćanima. Time je Urban u svome govoru postavio distinkciju između dvije kulture bazirajući istu na različitoj vjeri. Takvu koncepciju preuzimaju među ostalima i hrvatski latinisti. Tom je idejom vođen i Marulić kada piše papi Hadrijanu VI. kako su: „Nevjerni Turci gori od najgorih Antikrista. Jedne ubijaju, druge porobljavaju, pljačkaju i pale sela“. On pokušava ostaviti impresiju kako Osmanlije gaje posebnu mržnju prema kršćanima i kršćanskoj vjeri, naglašavajući kako „ne prođe ni dan, a da strašne nevjerničke zvijeri ne nanesu Kristovim štovateljima kakvo god mogu nasilje“.³¹ O animozitetu koji „Turčin“ osjeća prema kršćanima pisao je i Toma Niger:

„Nije li sramotno što je divlji Turčin oborio tolika kraljevstva,
tolike gradove i kao pobjednik sam na svijetu bjesni?

...

Koliko napada oružjem, koliko pogubnih ratova sprema
jadnim kršćanima iz daleka svijeta?

...

Oranice su prepravljene sukrvicom i leševi skrivaju zemlju,
Na sve strane teče krv poput nepresušnog vrutka

...

Djecu istrgnutu iz majčinih krila i grudi
pa nježnim udovima udaraju o tvrdu zemlju (...).“³²

³⁰Jacques BONGARS, „*Gesta Dei per Francos*“

(<<http://www.thelatinlibrary.com/imperialism/readings/urban.html>>, zadnji pristup 29. rujna 2018.)

³¹V. GORTAN i V. VRATOVIĆ, n. dj. (24), str. 308-310.: (...) *Alii trucidantur, alii in captivitate abeunt, res diripiuntur, pecus abducitur, villae vicique igni comburuntur* (...) *ista omnium Antichristorum impiissima natio* (...) *Vix enim ullo die cessant immanes infidaeque bestiae quamcunque possunt iniuriam Christi inferre cultoribus* (...).

³²Vedran GLIGO, *Orationes contra Turcas / Govori protiv Turaka*, prev. Vedran Gligo, Logos, Split, 1983, str. 149-150.:

*Nonne pudet quod Turca ferox tot regna, tot urbes
straverit et solus victor in orbe furit?*

...

*Quantus in arma ruat, miseris quot ab orbe remoto
proelia christicolis perniciose parat?*

...

Može se zaključiti iz druge strofe kako Niger ne ostavlja prostor sumnji prema komu je usmjeren animozitet tog moćnog i okrutnog neprijatelja. To *neprijateljstvo prema kršćanima i kršćanskoj vjeri* jedan je od osnovnih toposa antiturskoga žanra.

Marulićevo pismo i Nigerova pjesma sadrže i primjere drugih toposa prisutnih u antiturskoj literaturi. Kako bi opravdali svoje navode da su Osmanlije „mrska i podmukla gomila“, autori antiturskih radova gotovo uvijek opisuju zvjerstva koje neprijatelj čini protiv stanovnika napadnutog područja. To vrijedi i u slučaju dvojice navedenih autora koji, koristeći se toposom *osmanlijske okrutnosti*, pružaju vividne slike neprilika koje trpe oni koje taj neprijatelj napadne. Topos neprijateljeve okrutnosti koristio se u latinističkoj književnosti i prije osmanlijskog prodora u Europu, u djelima koja su također obrađivala narativ „okrutnog i bezbožnog osvajača“. Tako je u XIII. stoljeću Splićanin Toma Arhiđakon u svojoj kronici *Historia seu cronica Salonitanorum atque Spalatinorum pontificum* (Kronika salonitanskih i splitskih nadbiskupa) opisao provalu Tatara na prostor Ugarskog Kraljevstva. Kada opisuje okrutnost koju neprijatelj pokazuje prema kršćanima, Toma navodi sljedeće: „Što reći o groznoj surovosti koju su svakodnevno iskazivali u gradovima i selima (...). Slali su krvnike koji su podižući ruke svakom pojedincu polako zabijali oružje u srce i ubijali ih (...). Zarobljenim dječacima su zapovjedili da dođu k njima, zatim su zvali svoju djecu i davali im svakomu po jednu motku te naređivali da udaraju po glavama nesretnih mališana. Nije bilo poštovanja prema ženskom spolu, nije bilo milosti prema dječjoj dobi, nije bilo milosrđa prema starosti (...). Provaljujući u unutrašnjost samostana grabili su sve, oskvrnjivali su crkve, rušili oltare, bacali relikvije (...).“³³ Gotovo isti opisi mogu se uočiti i u radovima antiturske tematike. Arhiđakonov utjecaj na stil izražavanja njegove dvojice sugrađana evidentan je iz

Arva natant sanie terramque cadavera celant,

more perennis aquae sanguis ubique fluit.

...

Infantes matrum gremiis et ab ubere raptos

excutiunt duro membra tenella solo (...).

³³ Toma ARHIĐAKON, „*Historia seu cronica Salonitanorum atue Spalatinorum pontificum lib.XXXVI*“ (<<http://www.ffzg.unizg.hr/klafil/croala/cgi-bin/getobject.pl?c.18:37.croala>>, zadnji pristup 5. studenog 2018.), Toma Arhiđakon (1200./1201.-1268.), splitski arhiđakon i kroničar. Opisi zločina su sadržani u 36. knjizi (*De peste Tartarorum*) Arhiđakonove kronike, u kojoj je autor zapisao sljedeće: (...) *Quid vero commorem de immani sevitia quam in civitatibus et villis diebus singulis exercebant (...). Pueros quoque captivos ad se venire iubentes, vocatis parvulis suis, dabant eis viridium lignorum vectes singulas et tunc precipiebant, ut in capita percuterent miserabilium parvolum. Nulla erat reverentia feminei sexus, nulla pietas puerilis etatis, nulla miseratio senectutis (...). Tunc irruentes in claustra diripiebant omnia domos succedentes, ecclesias prophanantes, dirruebant altaria, spargebant relliquias (...).*

Marulićevih navoda o tome kako neprijatelj „ubija ljude, uništava samostane, oskvrnjuje djevice i obrezuje pokrštene dječake, čime ih pretvara u nevjernike“.³⁴ Niger također pruža poprilično slikovite opise kada govori o „poljima natopljenima krvlju i leševima što leže na tlu“, pri čemu pokušava Osmanlije prikazati kao krajnje okrutnog neprijatelja bez ikakve milosti, što se može iščitati iz Nigerovih stihova, na mjestima gdje autor navodi kako oni „ubijaju djecu udarajući njima o tvrdu zemlju“.³⁵ Ubijanje, porobljavanje stanovništva, pljačke, nepoštovanje žena, mladeži i starih i slični ponavljajući su motivi u antiturskim tekstovima kroz XV. i XVI. stoljeće. Opisi osmanlijske okrutnosti mogu se pronaći i kod šibenskog humanista Antuna Vrančića (1504.-1573.), koji je djelovao na teritoriju Ugarsko-Hrvatskog Kraljevstva. On je u svom putopisu *Iter Buda Hadrianapolim* (Putovanje iz Budima u Drinopolje, 1553.) opisao kako je, u vrijeme kada je kao diplomat u službi Habsburgovaca putovao na diplomatsku misiju u Carigrad, svjedočio načinu na koji Osmanlije tretiraju svoje zarobljenike. Tom prilikom je naveo sljedeće: „Idući dalje tim putem, sustigli smo neke Turke koji su tjeroali konje i mazge natovarene košarama punim ljudima (...). Zaista bijaše to grozna i tužna slika gdje ljude vode kao stoku na prodaju i s njima postupaju kao s najprostijom robom (...).“³⁶

Jedan od prisutnih toposa je i topos *osmanlijskih osvajanja*. U namjeri da prikažu neprijatelja kao ozbiljnu prijetnju koju ne treba ignorirati, autori redovito upozoravaju na njegove ratne uspjehe. Činjenica je da je Osmansko Carstvo do početka XVI. stoljeća steklo značajne teritorijalne dobitke na Balkanu, što je dovelo do toga da je počelo predstavljati ozbiljnu prijetnju kako hrvatskom prostoru tako i Italiji i dijelovima Srednje Europe. Autori su se često u svojim radovima referirali na te okolnosti. Primjer tomu može se pronaći u Šižgoričevoj elegiji *De Sibenicensis agri vastatione*, u kojoj se autor referira na nekoliko mjesta koja su za njegova života pala pod osmanlijsku vlast:

„ Tužim se kako je moćnik osvojio stari grad Bizant,
kako li krvlju je on poprskao grčko tlo.
Podmukli Turčin je jošte i lezboske svladao kule,
mnoge i zemlje pod tvrd jaram sputao svoj.

³⁴ V. GORTAN i V. VRATOVIĆ, n. dj. (24), str. 308-310.: *Olim flevimus, olim lamentis lachrymisque prosecuti sumus monasteria desolata, virgines constupratas, pueros baptismate sacro dudum purificatos, deinde vero maumethanae perfidie more circumcisos et ex fidelibus infideles factos (...)*.

³⁵ V. GLIGO, n. dj. (32), str. 149-150.

³⁶ V. GORTAN i V. VRATOVIĆ, n. dj. (24), str. 658-659.: *Hoc pergentes tractu, Turcas quosdam assequimur, qui equos ac mulos plenis hominum corbibus pellebant oneratos (...). Horrendum profecto et lamentabile fuit spectaculum videre hominem venalem ut pecus et tractari tam viliter (...)*.

...

Bombama je tukao visoke zidove Aulide te ga
skršio, kroz cio grad potom potekla krv.

Kada nabrajat bih stao kolike je gradove, zemlje
slistio, ne bi mi spjev dostajao ni cio dan.“³⁷

Kao što je to već ranije rečeno, posebno se u antiturskom narativu naglašava kako je temeljna razlika između Europljana i „Drugoga“ (u ovom slučaju Osmanlija) različita vjeroispovijest i upravo je to razlog zbog kojeg ne može doći do mira između dvije suprotstavljene strane. Tu tezu propagira i Marulić kada u pismu papi Hadrijanu VI. piše kako: „kršćanima ne može biti prijatelj netko tko se protiv Kristu, tko se od kršćana razlikuje po vjeri, zakonima i običajima“.³⁸ Autori često naglašavaju kako je neprijateljeva vjera bezbožna i kriva (*barbarica et perfida*). Strah od neprijatelja je tim veći što on postiže značajne ratne uspjehe u svojoj borbi protiv kršćana te ih ubija, porobljava ili oskvrnjuje sukladno svojim običajima, ali i uništava sakralne objekte i relikvije.

U tako postavljenim okvirima sukoba između dvije civilizacije, može se primijetiti drugi koncept koji autori antiturskih radova preuzimaju u svom narativu – *Respublica Christiana*.³⁹ On se očituje u nastojanjima brojnih autora da prikažu Osmanlije kao neprijatelja ne samo pojedinih nacija, već kao egzistencijalnu prijetnju čitavoj kršćanskoj zajednici. Ideja zajedničkog identiteta s ostatkom europske populacije uvelike je hrvatskim autorima koristila kao temelj na kojima su oni gradili svoje pozive u pomoć, propagirajući pritom kako je

³⁷ V. GORTAN i V. VRATOVIĆ, n. dj. (23), str. 140-141. :

*Conqueror, antiquam vicit Bizantion urbem,
foedavit Graiam sanguine Turcus humum.
Lesboas Turcus superavit perfidus arces,
plurima sub diro continet arva iugo.*

...

*Pugnavit bombis et muros Aulidis altos
fregit et in tota profluit urbe cruor.
Dicere si vellem, quot vicit regna, quot urbes,
deficeret carmen deficerentque dies.*

³⁸ V. GLIGO, n. dj. (32), str. 452.: *Quomodo ullius Christiani amicus esse possit, qui Christo adversatur, qui neque religione, neque legibus, neque moribus nobiscum convenit (...).*

³⁹ *Respublica Christiana* je misaoni koncept koji je nastao u sklopu srednjovjekovnog poimanja svijeta i čovjeka, u vrijeme kada su zakoni i običaji bili usko povezani s religijom, kada se sekularno i duhovno nije odvajalo već, naprotiv, usko ispreplitalo.

dužnost kršćanskih vladara (u skladu s konceptom „kršćanske Republike“) da priteknu u pomoć drugim kršćanima u borbi protiv „bezbožnog“ neprijatelja. Najčešće se radilo o pozivanju na vojnu ili, u rjeđim slučajevima, barem financijsku pomoć. Neki su europski autori (npr. Kalimah Buonacorsi, 1437.-1497.) držali da nije nužno potrebna zajednička vojna protiv Osmanlija.⁴⁰ Drugi su pak smatrali kako pojedina kraljevstva ne mogu sama svladati neprijatelja (npr. Musurus, c. 1470.-1517.).⁴¹ Kada je riječ o hrvatskim latinistima, redovito je primjetno zagovaranje potonje teze. Na primjer, Marulić iznosi svoje sumnje o mogućnosti pojedinačnih kršćanskih kraljevstava da se uspješno odupru tom moćnom neprijatelju i upozorava da će doći do propasti kršćanstva osim ako: „svi koji su iste misli, jednake vjere i složni, ne združe svoju moć i snagu te, spojivši vojske i zazvavši ime Kristovo, zajedno ne krenu u rat i radije odaberu smrt nego da ikada robuju bezbožnoj krivoj vjeri“.⁴² Tako je *pozivanje na zajedništvo među kršćanima* još jedan topos prisutan u antiturskoj literaturi.

U nekim su slučajevima autori antiturskih radova iznosili svoje mišljenje o razlozima zašto su Osmanlije tako uspješni u svojim ratnim pothvatima, pri čemu se može primijetiti stav prema kojemu uzrok tomu ne leži toliko u osmanlijskim ratnim vještinama koliko u nejedinstvu koje vlada među samim kršćanima i zanemarivanju kršćanskih dužnosti. Nesloga među pripadnicima kršćanske zajednice u trenutcima napada od strane vanjske prijetnje ponavljajuća je tema u europskoj književnosti kroz stoljeća. Primjer tomu može se naći u Kronici Tome Arhiđakona, u dijelu u kojemu autor piše o padu Salone: „Biskup bijaše nikakav, upravitelj beskoristan, narod razuzdan, nisu znali što bi bilo pametno učiniti. Jedni su bili previše plašljivi, a drugi više od dopuštenog samouvjereni. Tako je izvor propadanja od početka bio u samom gradu.“⁴³ U ovom je slučaju riječ o toposu *nesloge i zanemarivanja kršćanskih dužnosti*. Primjer tomu je i pjesma Jana Panonija *Matthias Hungarorum rex Antonium Constantinum poetam Italum alloquitur* (Matija, kralj ugarski, govori Antunu Konstanciju, pjesniku italskom) u kojoj, opisujući Korvinov napad na osmanlijske čete, Panonije napominje kako nema nikoga da kršćanskom vladaru pritekne u pomoć jer:

⁴⁰ V. Gliho, n. dj. (32), str. 21-22.

⁴¹ Roald DIJKSTRA i Erik HERMANS, „*Musurus' Homeric Ode to Plato and his Requestes to Pope Leo X*“ (<https://www.academia.edu/23986684/Musurus_Homeric_Ode_to_Plato_and_his_Requests_to_Pope_Leo_X>, zadnji pristup 29. travnja 2019.). Rad je objavljen u sklopu *Akroterion*, vol 60, 2015, str. 33-63.

⁴² V. GORTAN i V. VRATOVIĆ, n. dj. (24), str. 310-311.: *Actum est, mihi crede, de republica christiana, nisi omnes pari animo, aequali fide, concordii proposito opes viresque coniungant et sociis agminibus Christique nomine invocato simul ad bellum procedant morique magis optent quam barbaricae perfidae unquam servire.*

⁴³ T. ARHIĐAKON, n. dj. (32), VII. *Qualiter Salona capta est: Presul nullus erat, rector inutilis, populus dissolutus, quid esset consultius nesciebant. Alii erant nimis timidi, alii plus equo securi. Sic labefactari civitas primitus a se ipsa incepit.*

„Francuska spava, Španjolska za Krista baš ne mari,
Engleska propada od pobune velikaša,
A susjedna Njemačka u besciljnom zborovanju vrijeme trati.
Italija se i dalje svojom trgovinom bavi.“⁴⁴

Slične optužbe mogu se primijetiti i u antiturskoj literaturi XVI. stoljeća. Tako je Vrančić u svom pismu *Ad maiestatem caesarem* (Carskom veličanstvu) upozoravao kralja na loše postupanje prema seljacima od strane lokalnih velikaša, pri čemu je iznio svoje strahove da bi seljaci mogli preći na stranu Osmanlija ukoliko se stanje ne popravi. Isti je autor u pjesmi *Ad Hungaros* (Ugrima) optužio neslogu među Ugrima (u vidu borbe za prijestolje) kao glavni razlog osmanlijskih ratnih uspjeha:

„Dok u oblasti svojoj, Panonci, svatko od vas
silom želi nositi žezlo kao kralj,
vodite ratove ljute međusobno u kući svojoj
tako da uzalud svi slabite svoju moć“.⁴⁵

Od autora koji su djelovali na prostoru Dalmacije, primjer uporabe toposa nesloge i zanemarivanja kršćanskih dužnosti može se naći i kod Dubrovčanina Ilije Crijevića Tuberon. Tuberon odmah na početku IV. knjige historiografskog spisa *Commentaria de temporibus suis* (Komentari o mom vremenu) iznosi svoje mišljenje o razlozima zbog kojih je neprijatelj tako uspješan. Premda autor pripisuje Osmanlijama određene vještine i kvalitete, izričito napominje kako je nesloga među kršćanima glavni uzrok njihovih nesreća: „Nije čudo što su se Turci u kratko vrijeme domogli tolike moći jer osim kršćanske što lijenosti što nesloge, koja nas je najviše izložila neprijateljskom nasilju, rese ih takva svojstva kojima se obično i pravo nužno dolazi do moći, samo ako Bog to ne spriječi“.⁴⁶

⁴⁴ V. GORTAN i V. VRATOVIĆ, n. dj. (24), str. 168-171.:

*Gallia dormitat, nec curat Iberia Christum,
Anglia gentili seditione ruit:
Proxima conventus Germania cogit inanes,
permutat merces Itala terra suas.*

⁴⁵ V. GORTAN i V. VRATOVIĆ, n. dj. (24), str. 648-649.:

*Per vim, Pannonii, vestrum dum quisque seorsum
in ditione sua regia sceptrum gerit,
intestina domi crudelis bella forvetis
et vestras frustra debilitatis opes.*

⁴⁶ V. GORTAN i V. VRATOVIĆ, n. dj. (24), str. 336-339.: (...) *Nec mirum est Turcas tantum imperium brevi adeptos esse, quandoquidem praeter Christianorum quum desidiam tum discordiam, quae maxime hostili nos*

Tablica 3. Popis općih toposa u radovima hrvatskog antiturskog žanra

Topos
Neprijateljstvo prema kršćanima i kršćanskoj vjeri
Osmanlijska okrutnost
Osmanlijska osvajanja
Pozivanje na zajedništvo među kršćanima
Nesloga i zanemarivanje kršćanskih dužnosti

iniuriae exponit, his sunt praediti moribus, quos sane, modo non obstat Dei voluntas, imperium necessario subsequi solet.

4. Toposi hrvatskih antiturskih govora

Antiturski govori hrvatskih govornika su nastavak retoričke tradicije koja je započela s govorom pape Urbana II. i kao takvi preuzimaju njezine osnovne elemente – negativno poimanje Osmanlija kao „Drugog“ i koncept *Respublica Christiana* – koji čine dvije temeljne komponente njihove narativne strukture. Prilikom izgradnje svog narativa, oni koriste topose prisutne i u ostatku antiturske literature XV. i XVI. stoljeća. Ujedno, u njihovim se govorima može primijetiti i prisutnost drugih toposa. Namjera ovog poglavlja je izložiti i objasniti topose koji su prisutni u antiturskim govorima. Popis toposa koji su izloženi u ovom poglavlju nalazi se u tablici 4.

4. 1. Toposi hrvatskog antiturskog žanra prisutni u govorima

Kada se usporedi broj govora s brojem ostalih književnih vrsta u korpusu antiturskih djela hrvatske književnosti koji je nastajao u vremenskom rasponu od gotovo dva stoljeća, može se primijetiti da je posebna važnost bila stavljena na produkciju djela koja su određene komunikacijsko-pragmatične naravi. Antiturski su govori bili namijenjeni javnom izlaganju i njihova primarna svrha bila je pozvati na obranu hrvatskih krajeva. U tom pogledu, govori su služili kao propagandni materijal koji bi imao utjecaja na slušatelje da priteknu u pomoć i upravo je to razlog zašto u sklopu govora dominira krajnje negativna slika o Osmanlijama. U osnovnim crtama antiturskog narativa autori kroz svoje radove propagiraju sliku o Osmanlijama kao kulturnom krugu koji se u potpunosti razlikuje od Europljana. Oni upućuju na to kako se ta razlika najsnažnije očituje u pitanjima vjere. Dokaz o tome da je njihova vjera kroz antitursko govorništvo promatrana ne samo kao nešto strano i nepoželjno, već štoviše, nešto krajnje negativno i neprihvatljivo, vidljiv je iz onih dijelova raznih govora u kojima se neprijatelja opisuje, primjerice, kao sljedbenike „odvratnog“ Muhameda ili kao „najgadniju sektu“.⁴⁷ U tako postavljenim okvirima, govornici grade svoj narativ pokušavajući Osmanlijama pripisati razne negativne karakteristike ili pak ukazuju na njihovu snagu, pri čemu se koriste brojnim toposima. Prvo, posebno je evidentan trud govornika da jasno

⁴⁷ U dijelu govora gdje uvodi osmanlijsku problematiku, Zane predstavlja Osmanlije kao sljedbenike „odvratnog Muhameda“ (*sordidissimus Mahomettus*). Taj negativan stav, promatran prvenstveno u vjerskim okvirima, prisutan je i kod Šimuna Kožičića Benje. Tako Benja opisuje Osmanlije kao „najgadniju sektu“ (*foedissima secta*).

definiraju slušateljima tko je točno neprijatelj prema kojemu Osmanlije iskazuju mržnju i netoleranciju. Prema njihovim navodima, to nisu specifične nacije ili kraljevstva, već naprotiv, čitava kršćanska zajednica (topos *neprijateljstva prema kršćanima i kršćanskoj vjeri*). Drugo, prilikom njihove karakterizacije, govornici navode brojna zvjerstva koja neprijatelj čini (topos *osmanlijske okrutnosti*) s ciljem da istaknu tu mržnju i netoleranciju koju neprijatelj osjeća. Brojni motivi zločina koje autori redovito iznose (npr. pljačke, ubijanja, nepoštivanje spola, roda ili dobi onih koje napada) nisu samo retorički elementi govora. Mnogi su govornici i sami bili nemili svjedoci tih događaja, bilo da su kao ratnici ili crkveni dostojanstvenici djelovali u gradovima i biskupijama koje su bile izložene osmanlijskim napadima, što samo po sebi upućuje da njihovi navodi u sebi sadrže određenu dozu realnosti. Nadalje, govornici su se u svojim radovima trudili prikazati ozbiljnost prijetnje koju neprijatelj predstavlja na način da su redovito spominjali brojna kraljevstva i pokrajine koje su Osmanlije podvrgnuli pod svoju vlast (topos *osmanlijskih osvajanja*). Uz gore navedene topose, koje govori dijele s ostatkom antiturske literature XV. i XVI. stoljeća, u sklopu hrvatskog antiturskog govorništva može se uočiti i prisutnost drugih toposa vezanih za karakterizaciju lika Osmanlija. Tako je između ostalog prisutan i topos *osmanlijske podmuklosti*.

Dok je razlika u vjeri za hrvatske govornike predstavljala glavni razlog netrpeljivosti između njih i neprijatelja, upravo je zajednička vjera s ostalim Europljanima predstavljala temelj na kojemu su oni gradili svoje argumente za dobivanje prijeko potrebne pomoći. Upravo je iz toga primjetna druga osnovna komponenta narativne strukture karakteristična za antitursku retoričku tradiciju – koncept „kršćanske Republike“ (*Respublica Christiana*) – u okvirima kojeg su hrvatski govornici poimali svoj kraj i njegovo stanovništvo kao dio šire kršćanske zajednice. Teški gubici nakon dužeg perioda osmanlijskih pljačkaških pohoda i aktivne borbe s neprijateljem doveli su do toga da se kod hrvatskih govornika razvio stav kako je bilo kakva mogućnost samostalne obrane nerealna. To se očituje iz njihovih navoda, u kojima oni redovito traže pomoć u vidu zajedničke vojne u kojoj bi sudjelovale udružene snage svih europskih kraljevstava ili barem njihovih najbližih susjeda, u svrhu odbijanja neprijatelja i očuvanja kako njihove tako i šire (kršćanske) zajednice. Činjenica da je za hrvatske govornike temelj na kojemu su oni bazirali svoje pozive u pomoć redovito predstavljao zajednički kršćanski identitet koji su oni dijelili s ostatkom Zapadne Europe, navodi na zaključak da je jedan od toposa prisutnih u hrvatskim antiturskim govorima topos

pozivanja na zajedništva među kršćanima. Hrvatski su govornici u sklopu svojih diplomatskih misija redovito iznosili molbe za pomoć, no one su često ostale neodgovorene. Razlog tomu su bili međusobni sukobi zapadnih vladara, a kasnije i sukobi uzrokovani pojavom i širenjem Reformacije. Što god da je u danom trenutku održavanja govora bio razlog koji je onemogućavao vojnu akciju, evidentna je kod mnogih govornika određena frustracija uzrokovana nedostatkom iste. Tako su u govorima prisutne i optužbe iz kojih se jasno može zaključiti da su govornici glavnim uzrokom osmanlijskih vojnih uspjeha smatrali prvenstveno ne neprijateljevu vojnu snagu, već nehomogenost koju kršćanska zajednica iskazuje u trenucima kada je suočena s egzistencijalnom krizom (*topos nesloge i zanemarivanja kršćanskih dužnosti*).

4. 2. Ostali topisi prisutni u antiturskim govorima

Hrvatski su govornici neprekidno isticali kako Osmanlije treba shvatiti kao egzistencijalnu prijetnju za čitavu kršćansku zajednicu. Položaj njihova kraja i strateška važnost koju je on predstavljao za sprječavanje daljnjih napredovanja Osmanlija prema Zapadu autori su svakako prepoznali i sukladno tomu isticali kroz svoje govore. Drugo, realnost puke borbe za preživljavanje s kojom je stanovništvo napadnutog područja bilo suočeno u antiturskim je govorima interpretirana na jedan uzvišeniji način, s namjerom da služi širem narativu koji je njihovu borbu protiv Osmanlija shvaćao prvenstveno kao vjerski rat. Stoga je često stanovništvo koje se borilo protiv neprijatelja prikazivano kao svijetli primjer kršćanskog heroja, koji za spas svoje vjere i čitavog kršćanstva prolijeva vlastitu krv suprotstavljajući se divljem barbarinu. Redoviti pozivi u pomoć jasan su pokazatelj da su hrvatski govornici Osmanlije smatrali presnažnom prijetnjom da bi ih mogle pobijediti pojedine kršćanske nacije. U pokušaju da utječu na publiku, neki govornici oslikavaju potencijalnu katastrofu koja prijete onima koji su napadnuti. Također, optužbe na račun kršćanske nesloge i zanemarivanja kršćanskih dužnosti u nekim su slučajevima sadržavale motiv Božje kazne. Imajući to na umu, antiturski govori sadrže i topose: *antemurale Christianitatis, kršćanskog heroja, katastrofe i Božje kazne*.

Ne može se, i bilo bi krajnje pogrešno, tvrditi kako su ta „zajednička mjesta“ specifična samo za antitursku retoriku. Primjera radi, Osmanlije i njihove ratne uspjehe se u nekim

govorima iz XV. i XVI. stoljeća interpretiralo kao Božju kaznu za kršćansku neslogu. Interpretacija različitih napadača koji predstavljaju prijetnju civilizacijskom krugu pojedinih autora kao Božje kazne je dugo prisutan motiv u književnosti pisanoj na latinskom jeziku. Taj motiv se može uočiti još kod svetog Jeronima (c. 347.-420.), gotovo tisuću godina prije osmanlijske invazije na Europu.⁴⁸ I premda mnogi od tih toposa nisu jedinstvena karakteristika koja se može naći specifično u sklopu hrvatskih antiturskih govora, oni jesu specifični u pogledu da služe širem narativu žanra u kojemu ih se koristi.

4. 2. 1. Osmanlijska podmuklost

Osim naglašavanja animoziteta koji Osmanlije osjećaju prema kršćanima i opisivanja osmanlijskih zločina, kod nekih se hrvatskih govornika mogu naći i navodi o *osmanlijskoj podmuklosti*. Na metatekstualnoj razini, to je još jedan topos koji se koristi u svrhu negativne karakterizacije lika neprijatelja. U kontekstu samih govora, njegovom uporabom su govornici iznosili navode o tomu kako mir s Osmanlijama realno nije ostvariv i to iz razloga što oni ne poštuju dogovorena primirja, već štoviše, koriste nespремnost svojih neprijatelja kako bi nastavili provoditi svoje pljačkaške pohode i zločine. Tim su navodima govornici samo još više produblivali negativnu stereotipizaciju svoga protivnika.⁴⁹

⁴⁸ V. GLIGO, n. dj. (32), str. 25. Jeronim je u svojoj poslanici Heliodoru tumačio napade barbara na Zapadno Rimsko Carstvo kao Božju kaznu zbog grijeha kršćana.

⁴⁹ Osmanlijske vojne čete uistinu jesu koristile pljačkaške pohode kao izvor svojih financijskih prihoda. Te činjenice su svakako bili svjesni oni govornici koji su imali znanje o unutarnjih prilikama Osmanskog Carstva, a koje su stekli u sklopu svojih diplomatskih misija na sultanovu dvoru.

4. 2. 2. *Antemurale Christianitatis*

Pad Bosne 1463. omogućio je Osmanlijama da koncentriraju svoje napade na Dalmaciju i Ugarsko-Hrvatsko Kraljevstvo. Zbog toga su ti krajevi postali dio antiosmanlijskog fronta kojemu je uloga bila spriječiti daljnje osmanlijske prodore prema Zapadu. Tu stratešku važnost su hrvatski govornici prepoznali i, sukladno tomu, velik broj njih je to isticao u svojim radovima. Stoga se redovito u njihovim govorima mogu pronaći epiteti poput „bedema“, „nasipa“ i „tvrđave“, kojima se simbolično referiralo na teritorij koji su govornici zastupali. Također, vidljivo je da je taj isti status držao i Beograd u govorima dalmatinskih i kontinentalnih autora, sve do njegova pada 1521. godine. Ovdje je riječ o toposu *antemurale Christianitatis* čija je uporaba služila kao jedan od argumenata kojima se pokušalo utjecati na europsko visoko plemstvo da pošalju prijeko potrebnu pomoć.⁵⁰ Komponenta *Christianitatis* očituje se u tomu što su govornici često isticali kako opstanak njihovih prostora ne služi samo za zaštitu njihovih najbližih susjeda, već čitave kršćanske zajednice.

4. 2. 3. Kršćanski heroj

Također se može primijetiti kako je jedna od zajedničkih karakteristika u hrvatskoj antiturskoj retorici i pripisivanje herojskih osobina onima koji se direktno sukobljavaju s Osmanlijama. Uporabom toposa *kršćanskog heroja* govornici često ističu hrabrost određenih naroda. Dok se navođenje pojedinih naroda razlikuje od autora do autora (između ostalih navode Hrvate, Ugare, Mlečane ili Poljake kao primjer onih koji utjelovljuju herojske osobine), ono što je karakteristično je pokušaj da se prikaže njihova žrtva u borbi protiv, kao što se često navodi, snažnijeg neprijatelja. Njihovo se junaštvo iskazuje u tome što oni svojevrijem proljevaju vlastitu krv u tom dugotrajnom ratu. Kršćanska se komponenta njihova junaštva ističe navodima kako oni to ne rade samo kako bi obranili svoj zavičaj, već i čitavu kršćansku zajednicu od bezbožnog neprijatelja. Na taj način, govornici su osnaživali svoju tezu o zajedničkom identitetu njihova naroda i ostatka Zapadne Europe temeljenom na vjeri.

⁵⁰ Izraz *Antemurale Christianitatis* (predziđe kršćanstva), prema kojemu je topos klasificiran, korišten je još u 12. stoljeću (prva uporaba izraza je iz 1143. i odnosi se na grad Edesu). Činjenica da je ideja o strateškoj važnosti određenih gradova ili krajeva bila prisutna nekoliko stoljeća prije nastanka antiturskih govora predstavlja još jedan dokaz kako je topos *antemurale* još samo jedan u nizu onih koje su hrvatski autori preuzimali iz latinističke baštine. Premda nije sigurno kada je izraz prvi put upotrijebljen za Hrvatsku, ideja je u međunarodnoj diplomaciji prisutna najranije od 1522., kada je Ferdinand Habsburški koristio termin *Zwingermauer* (doslovno „predziđe“) kako bi se referirao na Hrvate.

4. 2. 4. Katastrofa

Antiturski govori ujedno sadrže i topos *katastrofe*. Premda se često navodi volja za borbom kod naroda koji su pod direktnim napadom, neki hrvatski govornici u svom narativu ističu kako je ta borba dugotrajna i iscrpljujuća, a posljedično tomu pobjeda neostvariva bez vojne pomoći ostalih Europljana. Neki su govornici iskazivali strah od katastrofe u manjim, lokalnim okvirima koji se direktno tiču zajednice u kojoj autori djeluju. To se jasno očituje u onim dijelovima govora u kojima autori upozoravaju na teško podnošljivo stanje koje im neprijatelj uzrokuje svojim zločinima, pljačkama i ratnim pohodima. Govornici kod kojih je ovaj topos prisutan često navode kako se oni ne mogu još dugo odupirati tolikoj sili, zbog čega im preostaje samo borba do smrti, pad u sužanjstvo ili pak bijeg s očinske zemlje.

4. 2. 5. Osmanlije kao Božja kazna

Proces stvaranja unije između Istočne i Zapadne Crkve bio je dugotrajan niz diplomatskih pokušaja koji u konačnici nije urodio plodom. Animositet koji su te dvije institucije gajile jedna prema drugoj ispoljavao se i u literarnom stvaralaštvu. Dolazak Osmanlija na scenu te prijetnja koju su oni predstavljali za opstanak Crkve na Istoku interpretirani su u diplomatskim krugovima na Zapadu kao Božja kazna za grijehе istočnih kršćana. Padom Carigrada 1453. ta se interpretacija nešto umanjila, no ne i u potpunosti nestala. No, sam topos Osmanlija kao *Božje kazne* preuzimaju kako europski tako i hrvatski govornici XVI. stoljeća te ga koriste za svoje potrebe. Novonastala religijska situacija u Europi dovela je do toga da su taj topos koristili i katolici i protestanti u svojim nastojanjima da kritiziraju suprotnu stranu. Oba ranije navedena govora Martina Luthera sadrže taj element, koji je primjetan u onim njihovim dijelovima u kojima on Osmanlije smatra Božjom kaznom zbog korupcije Crkve na Zapadu, pri čemu je redovito prozivao papu kao glavni uzrok takvom stanju. Stavovi poput Lutherovog nisu uočljivi kod hrvatskih govornika, što je i razumljivo kada se uzme u obzir činjenica da su oni potraživali pomoć na skupovima koje bi predvodili sami pape ili pak vladari koji su bili naklonjeni Svetoj Stolici u sukobima protiv protestanata. Sukladno tomu, tendencija je onih hrvatskih govornika kod kojih je taj topos prisutan da Osmanlije interpretiraju kao Božju kaznu za neslogu i zanemarivanje kršćanskih dužnosti, za koje su hrvatski govornici držali da je rezultat sukoba zapadnih vladara ili protestantskog djelovanja u jeku osmanlijske invazije.

Tablica 4. Popis toposa u radovima hrvatskog antiturskog govorništva

Topos
Neprijateljstvo prema kršćanima i kršćanskoj vjeri
Osmanlijska okrutnost
Osmanlijska osvajanja
Osmanlijska podmuklost
Pozivanje na zajedništvo među kršćanima
Nesloga i zanemarivanje kršćanskih dužnosti
<i>Antemurale Christianitatis</i>
Kršćanski heroj
Katastrofa
Osmanlije kao Božja kazna

5. Biografija odabranih autora

Korpus antiturskih djela hrvatske književnosti sadrži osamnaest imena koja se vežu uz antitursko govorništvo. Za potrebe ovog rada izabrani su govori petorice autora, od kojih su dvojica djelovali na području Dalmacije, a trojica su predstavnici govornika s područja sjeverno od Velebita. Namjera ovog poglavlja je prikazati biografske podatke odabranih autora, s posebnim naglaskom na njihovu antitursku djelatnost.

5. 1. Bernardin Zane (Venecija, c. 1450. – Rim, 1517.)

Zane, nakon što je stekao magisterij teologije i doktorat iz filozofije, služio je kao biskup u Bresciji. Podrijetlom Mlečanin, kao crkveni djelatnik vršio je od 1503. nadbiskupsku službu u Splitu (uz prvotno protivljenje građana), koji je u to vrijeme bio pod kontrolom Mletačke Republike. Njegova služba u Splitu omogućila mu je kontakt i suradnju s pripadnicima splitskog humanističkog kruga, koji su u ono vrijeme činila imena kao što su Marko Marulić, Franjo Božičević-Natalis, Dmine Papalić i Toma Niger.⁵¹ Osmanlijska prijetnja početkom XVI. stoljeća sve više postaje tema u radovima splitskih humanista poput Marulića i Tome Nigera. Ratna pustošenja splitskoga zaleđa imala su utjecaja i na samoga Zanu. Upoznat s osmanlijskom prijetnjom Zane je antitursku tematiku implementirao u svoj govor *Oratio reverendissimi D. Archiepiscopi Spalatensis habita in prima sessione Lateranensis concilii*. Taj je govor održao 1512. na Lateranskom koncilu, koji je sazvaio papa Julije II. Nazočan prilikom tog izlaganja bio je i Zanin tajnik Toma Niger.⁵²

5. 2. Šimun Kožičić Benja (Zadar, c. 1460. – Zadar, 1536.)

Drugi autor, Šimun Kožičić Benja bio je hrvatski pisac, tiskar i potomak ugledne zadarske obitelji. Od 1509. vrši službu biskupa u Modruškoj biskupiji. Nakon pada Modruša pod osmanlijsku vlast 1528. prelazi u Rijeku gdje osniva glagoljsku tiskaru. Od njegove književne baštine na latinskom ističu se dva govora održana u dvije različite prigode na Lateranskom

⁵¹ V. GORTAN i V. VRATOVIĆ, n. dj. (24), str. 10.

⁵² V. GLIGO, n. dj. (32), str. 90.

koncilu.⁵³ Prvi i kronološki stariji, poznat je pod nazivom *Oratio in sexta Lateranensis concilii sessione* iz 1513. godine. Upoznat sa stanjem u Crkvi zahvaljujući svom ranijem djelovanju na dvoru pape Aleksandra IV., pozivao je Kožičić u svom govoru na obnovu Crkve, ali i vojnu protiv Osmanlija. Drugi je govor, *De Corvatiæ desolatione* (Opustošena Hrvatska) izložio pred papom Leonom X. 1516. godine.⁵⁴ Kožičićevi pokušaji da dobije pomoć, kao što je to bilo i u Zaninom slučaju, bili su otežani ratnim zbivanjima u Italiji u kojima su sudjelovali i sami pape.

5. 3. Ivan Statilić (Trogir, 1472. – Trogir, 1542.)

Treći autor odabran za potrebe ovoga rada je Ivan Statilić, član budimske akademije, pisac i diplomat na dvoru kralja Ladislava II. i kasnije Ivana Zapolje. Podrijetlom je iz ugledne trogirске obitelji Statilić (Statilaius, Statileo, Stanošević). Kao crkveni djelatnik, kasnije u životu obnašao je dužnosti vesprimskog prepošta i erdeljskog biskupa. Zahvaljujući svomu intelektualnom radu ulazi u kraljevsku službu te kao diplomat putuje u više izaslanstava po Europi.⁵⁵ U Rimu i Francuskoj bezuspješno je pokušao osigurati pomoć Ivanu Zapolji u sukobu što ga je ovaj vodio protiv Ferdinanda Habsburškog. Njegov kratak *Oratio Ioannis Statilii Hungariæ legati*, nastao je za vrijeme diplomatske misije u Veneciji i održan je pred mletačkim duždom i senatom 1521. godine. U njemu je Statilić tražio pomoć u ime kralja Ladislava II. za obranu Ugarske od Osmanlija.

5. 4. Vuk I. Brinjski Frankopan (?, prije 1510. - ?, 1546.)

Četvrti autor je Vuk I. Brinjski Frankopan (Frankapan), hrvatski knez. Većinom je živio u Bosiljevu, Novigradu i Črnomelju. Kao velikaš, sudjelovao je na Cetinskom saboru 1527. na kojemu je podržao izbor Ferdinanda I. za ugarsko-hrvatskog kralja. Vuk I. Frankopan je sudjelovao u borbama protiv Osmanlija za vrijeme njihova pustošenja frankopanskih posjeda Bosiljevo, Ribnik i Novigrad. Ne primajući pomoć koju su mu Habsburgovci obećali za borbu protiv Osmanlija, počeo je podupirati Ivana Zapolju u njegovoj borbi za prijestolje. Nakon izmirenja s Habsburgovcima, sudjeluje u ratu koji je Karlo V. vodio protiv protestantskih

⁵³ Kožičić, Šimun“ (ur. Slaven Ravlić), *Hrvatska enciklopedija*, Zagreb, Leksikografski zavod Miroslava Krleža (<<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=33616>>, zadnji pristup 19. kolovoza 2018.)

⁵⁴ V. GORTAN i V. VRATOVIĆ, n. dj. (24), str. 505.

⁵⁵ V. GLIGO, n. dj. (32), str. 127.

snaga na prostoru Carstva. U tom je ratu 1546. i poginuo.⁵⁶ Vukovo poznavanje latinskog jezika vidljivo je iz radova koje je sastavio. Od posebne je važnosti njegov *Oratio ad serenissimum Carolum V per Vuolffgangum de Frangepanibus habita*. Taj kratak govor održan je 1530. na saboru u Augsburgu pred carem Karlom V. Spomenuti je sabor sazvan s namjerom da se riješe ključna pitanja: unutarnje prilike u Carstvu potaknute vjerskim i političkim sukobima, ali i osmanlijska prijetnja. Upravo je u duhu ove potonje problematike održan Frankopanov govor.

5. 5. Franjo Frankopan (?–?, 1543.)

Peti odabrani autor je Franjo Frankopan: knez, biskup i diplomat. Pri rođenju nazvan je Ivan X., a ime Franjo si je sam nadjenio prilikom stupanja u franjevački red. Služio kao kaločko-bački nadbiskup. Do 1529. napustio je Italiju i stupa u službu Ivana Zapolje, koji je oko sebe stvarao krug diplomata.⁵⁷ Frankopan je stupio u službu u ranijim godinama sukoba između Ferdinanda I. i Zapolje gdje je često služio kao posrednik u njihovim sporovima. Godine 1537. prelazi u službu Habsburgovaca, nezadovoljan Zapoljinom politikom.⁵⁸ Kao Ferdinandov službenik sudjelovao je u pokušajima da se Habsburgovcima osigura pravo nad teritorijem pod Zapoljinom kontrolom. Varadinski sporazum iz 1538. omogućio je Habsburgovcima to pravo, koje bi stupilo na snagu nakon Zapoljine smrti.⁵⁹ U sklopu daljnjih diplomatskih djelovanja u službi Ferdinanda I., usmjerenih protiv Osmanlija, održao je Frankopan svoj govor na skupu u Regensburgu 1541. godine. Taj skup, koji je sazvaio Karlo V. Habsburški, nastavak je ranijih pokušaja da se zaustave vjerski i politički sukobi u Svetom Rimskom Carstvu, koji su otežavali Habsburgovcima organiziranje obrane protiv Osmanlija. Govor Franje Frankopana, pod nazivom *Oratio Francisci comitis de Frangepanibus ad Caesarem, electores et principes Germaniae*, održan je 1541. na tom skupu pred carem i ostalim uglednicima Carstva.

⁵⁶ „FRANKAPAN, Vuk I. Brinjski“ (ur. Nikša Lučić), *Hrvatski biografski leksikon*, Zagreb, Leksikografski zavod Miroslav Krleža (<<http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=6309>>, zadnji pristup 20. kolovoza 2018.)

⁵⁷ Diplomatski krug koji je djelovao na dvoru Ivana Zapolje sastojao se od nekoliko značajnih imena hrvatskog humanizma: Franjo Frankopan, Ivan Statilić, Fran Trankvil Andronik i drugi.

⁵⁸ Ivan Zapolja (1487.–1540.), erdeljski knez, ugarsko-hrvatski kralj od 1527. godine. Sukob između Zapolje i Ferdinanda I. Habsburškog (1503.–1564.) oslabio je obje strane, što je dovelo Zapolju u vazalski odnos prema sultanu Sulejmanu I (1494.–1566.). Suradnja između Zapolje i Osmanlija imala je utjecaja na postupno odmicanje Franje Frankopana, koji je zagovarao rat protiv Osmanlija, iz Zapoljine službe.

⁵⁹ Marko JERKOVIĆ, „Diplomatska djelatnost Franje Frankopana Cetinskog“, *Zbornik o Emeriku Paviću*, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2014., str. 219-244.

6. Pregled toposa u analiziranim govorima

Namjera ovog poglavlja je na primjeru pet odabranih govora izložiti i istaknuti topose kojima su se govornici služili u svojim radovima. Na kraju poglavlja, u tablici 5., brojčano je izložen broj govora u kojima se pojedini topos pojavljuje.

6. 1. *Oratio reverendissimi D. Archiepiscopi Spalatensis habita in prima sessione Lateranensis concilii*

Govor koji je Zane održao u sklopu prve sjednice Petog lateranskog koncila tematski je podijeljen na dva dijela. To je vidljivo iz njegovih uvodnih riječi, u kojima autor navodi kako namjerava govoriti ne samo o zaštiti jedne pokrajine, već i o zaštiti čitavog svijeta, o božanskim i ljudskim stvarima, Bogu, papi i objema Crkvama.⁶⁰ Zane se antiturskoj tematici posvećuje u drugom, kraćem dijelu svoga govora, dok u prvom dijelu raspravlja o brojnim crkvenim i svjetovnim pitanjima.

Već se iz načina na koji autor uvodi antitursku problematiku može zaključiti kako Osmanlije nastoji prikazati kao „Drugoga“, odnosno kao neprijatelja koji je krajnje stran civilizaciji kojoj pripadaju govornik i njegovi slušatelji. Za Zanu, Osmanlije su: „orijentalci koji žive više vođeni životinjskim nego ljudskim običajima“. Uzrok takvog postojanja govornik vidi prvenstveno u tome što oni: „nisu upoznati s Kristom, pravim Bogom i otkupiteljem našim“.⁶¹ Na taj način, autor temelji jaz između dvije civilizacije na različitoj vjeri i otvara put za daljnju negativnu karakterizaciju lika Osmanlija. On nastavlja kako su Osmanlije: „neobično razuzdan narod, strašan neprijatelj kršćanskog imena, koji misli da iskazuje najveće poštovanje svom gnjusnom Muhamedu progoneći, ubijajući i uništavajući

⁶⁰ Bernardin Zane, *Oratio reverendissimi D. Archiepiscopi Spalatensis habita in prima sessione Lateranensis concilii* (<https://books.google.hr/books?id=C288AAAACAAJ&pg=PA48&hl=hr&source=gbs_toc_r&cad=2#v=onepage&q&f=false>, zadnji pristup 11. prosinca 2018., str. 51-52.): *Non enim unum dicendi genus se se mihi offert, sed omnia simul: non... de unius Provincię conservatione: non de terrarum orbe tantum: sed de divinis et humanisque rebus: de rerum omnium Principe et Moderatore Deo Optimo Maximo: de eius vicario summo sanctissimoque pontifice: de utraque Ecclesia militante et triumphante.*

⁶¹ B. ZANE, n. dj. (60), str. 63.: *Orientalis qui potius ferinis quam humanis moribus vitam ducant (...) qui Christum verum deum et redemptorem nostrum ignorantes.*

kršćane“.⁶² Iz tog se dijela može jasno primijetiti kako on iznosi misao da Osmanlije osjećaju krajnje *neprijateljstvo prema kršćanima i kršćanskoj vjeri*. Nakon što je jasno definirao prirodu neprijatelja i izvor njegovog animoziteta prema kršćanima, autor iznosi daljnje navode o opasnosti koju onaj predstavlja, pri čemu se može uočiti prisutnost toposa *osmanlijskih osvajanja i osmanlijske okrutnosti*. Pokušava ukazati na ozbiljnost prijetnje tako što podsjeća slušatelje na činjenicu da su Osmanlije uspješno osvojili: „velik dio Azije i ne manji dio Europe uz silno prolijevanje kršćanske krvi, dva carstva i dvanaest kraljevstva i proširili svoju vlast do Liburnije i Dalmacije, odakle se mogu u jednoj noći prebaciti u gradove u Picenu“.⁶³ Nadalje, autor navodi kako je prisutnost Osmanlija u njegovu kraju dovela do silne patnje lokalne populacije, kojoj neprijatelj u svojim pohodima nanosi svakojaka zla. Tako opisuje kako oni: „trgaju sinove iz roditeljskog zagrljaja i djecu s majčinih grudi, zlostavljaju žene pred muževima (...) stare roditelje kao da su beskorisni kolju pred očima njihove djece“.⁶⁴

Prijetnja koju neprijatelj predstavlja je tim veća što mu prisutnost u Dalmaciji omogućava direktan napad na Italiju. Ovdje se može primijetiti kako je autor prepoznao i posebno istaknuo važnost svoje pokrajine za zaštitu Italije (topos *antemurale*). Zane takvim navodima ukazuje slušateljima na činjenicu kako Osmanlije ne valja shvatiti kao lokalni problem koji prijeti samo njegovoj pokrajini, već kao prijetnju koja se tiče cijele kršćanske zajednice. Upravo radi toga, navodi autor, potrebno je *zajedništvo među kršćanima* u vidu zajedničke vojne koju bi predvodio sam papa: „Znam i vrlo sam pouzdano uvjeren (samo da ostali vladari ne iznevjere, a ne smiju iznevjeriti ako su pravi kršćani kako žele da ih se naziva), da tvoja svetost neće ignorirati takvu neposrednu opasnost koja postoji“.⁶⁵ Iz ove posljednje rečenice je vidljivo da Zane, dok poziva na zajedništvo, iznosi svoje strahove da bi potencijalna *nesloga i zanemarivanje kršćanskih dužnosti* moglo dovesti do izostanka bilo kakve vojne akcije protiv Osmanlija. Time se autor referira na ranije dijelove govora, u kojima je raspravljao o čitavom nizu problema koje muče Crkvu i europsko društvo. I dok za

⁶² B. ZANE, n. dj. (60), str. 64.: *effrenata gens, immanissima Christiano nomini inimicissima. Suo enim sordidissimo Mahometto obsequium maximum se prestatere putat Christianos insequendo, dilaniando, occidendo.*

⁶³ B. ZANE, n. dj. (60), str. 63-64.: *Hi magnam Asiae partem et eam potiore occupavere: deinde Europae non minorem, cum maxima christiani cruoris effusione usurparunt, dilaniarunt, lacerarunt, duobus Imperiis et duodecim Regnis usurpatis et quod formi dabile est, Imperium suum Delmatiam et Liburniam usque dilatavere a quo quidem loco ad urbes T.S. Picentinas unius noctis spatio commodissime possunt transfretari.*

⁶⁴ B. ZANE, n. dj. (60), str. 64.: *Filios a complexu parentum, infantes a matrum uberibus eripiunt; uxores in virorum conspectu violant (...) senes parentes tanque inutiles in filiorum oculis trucidant.*

⁶⁵ B. ZANE, n. dj. (60), str. 66.: *Scio ego et certissime mihi promitto (modo ceteri Principes non deficiant, prout deficere non debent, si veri sunt Christiani, ut cupiunt appellari) quod sanctitas tua non deerit quin tanto imminente periculo occurat.*

Zanu Osmanlije predstavljaju direktnu prijetnju za opstanak *Reipublicae Christianae*, može se zaključiti kako on uzrok svih neprilika s kojima se kršćanska zajednica suočava (između ostalog i osmanlijska prijetnja) uočava prvenstveno u njezinoj unutarnjoj nehomogenosti: „Nemojte se Nijemci nadati pomoći od Francuza ako i vi ne pomognete Ugrima, niti vi Francuzi od Španjolaca, ako ne pružite pomoć Nijemcima“.⁶⁶ Zanine kritika ide i korak dalje, i ona se može iščitati iz dijela u kojemu podsjeća publiku na činjenicu da „najveći dio njihovih podanika su kršćani koji se gorljivo drže kršćanske vjere“.⁶⁷ Na taj način Zane pruža apologetski stav spram onih čiju je vjeru kritizirao u prvom dijelu svog govora, ali što je još važnije, osnažuje svoju kritiku na račun kršćana kojima Osmanlije ne predstavljaju direktnu prijetnju, optužujući ih za zanemarivanje njihovih dužnosti i prepuštanje pokorenih kršćana na bezbožnikovu milost. Primjer kojim je govornik želio potaknuti publiku na akciju dolazi u obliku Mlečana za koje navodi da, premda i sami sudjeluju u sukobima u Italiji, oni ipak „vjeru dragovoljno dokazuju krvlju i vlastitim životom kroz osamdeset godina borbe protiv Turaka“.⁶⁸ Ta posljednja rečenica primjer je toposa *kršćanskog heroja*, kojim se autor služi kako bi ojačao svoje navode o vjerskoj prirodi rata protiv neprijatelja i osnažio navode o kršćanstvu kao temeljnoj poveznici zapadnoeuropskog društva koje se s tom prijetnjom suočava.

⁶⁶ B. ZANE, n. dj. (60), str. 66.: *Nolite Germani Gallorum auxilia sperare, nisi et vos Ungaris, nec vos Galli Hispanorum nisi Germanis opem feratis.*

⁶⁷ B. ZANE, n. dj. (60), str. 66.: *plurimos eorum subditos esse Christianos, Christianamque religionem ardentem amplecti.*

⁶⁸ B. ZANE, n. dj. (60), str. 55.: *Respublica nostra Veneta quae sanguine et vita propria ne dum opibus et divitiis per octuaginta ferme annos contra immanissimos Turcas fidem ipsam facile comprobavit.*

6. 2. *Oratio in sexta Lateranensis concilii sessione*

Govor što ga je Šimun Kožičić Benja održao na šestoj sjednici Lateranskog koncila primjer je jednog od duljih antiturskih govora. Razlog tomu je što kroz svoj rad autor ne obrađuje samo antitursku tematiku, poput Zane, već se dotaknuo i niza crkvenih pitanja. U sklopu govora Osmanlije su prikazani kao divlji barbari (koncept „Drugoga) čije ratno djelovanje predstavlja prijetnju za čitavu kršćansku zajednicu (*Respublica Christiana*). To se jasno može iščitati iz njegovih riječi, kojima opisuje protivnika kao „najgadniju sektu“ i „neprijatelja kršćanskog imena“. Da neprijatelj osjeća krajnje *neprijateljstvo prema kršćanima i kršćanskoj vjeri*, evidentno je iz navoda o tomu kako Osmanlije: „žeđaju za kršćanskom krvlju“.⁶⁹ U Benjinom su govoru također prisutni toposi *osmanlijske okrutnosti i osmanlijskih osvajanja*, koje autor koristi kako bi produbio negativnu sliku o Osmanlijama i ukazao na ozbiljnost prijetnje koju oni predstavljaju. Autor podsjeća da je neprijatelj u prošlosti osvojio: „Konstantinopol (...) Trapezuntsko Carstvo, s čitavim Pontom, Bosansko Kraljevstvo i dobar dio Ilirika“, a potom ističe kako je konstantno neprijateljevo napredovanje dovelo do toga da se: „u modruškoj biskupiji, kojoj ja sada stojim na čelu, događaju neprestani napadi“.⁷⁰ Ukazivanjem na činjenicu da se osmanlijska ratna aktivnost odvija na teritoriju gdje on sam obitava, Benja je zasigurno želio dodatno utjecati na publiku na način da je time svojim daljnjim navodima koji se tiču opisa neprijateljeve okrutnosti pokušao pridodati određenu razinu realnosti. Tako on ističe kako su: „sela spaljena, dvije utvrde na juriš osvojene i razorene i da je odvedeno više od dvije tisuće kršćana“.⁷¹

Autor posebno ističe ulogu koju kršćanski teritorij koji je na granici s Osmanskim Carstvom predstavlja za obranu ostatka slobodnog kršćanskog svijeta (topos *antemurale christianitatis*): „da niste zaštićeni budnom stražom Mlečana i uvijek moćnom mornaricom i da Dalmatinci nisu ratoborni, pred sobom biste osobno gledali Turke u Italiji (...) Kad biste ostali bez njihove pomoći, kao bez nekih obrambenih bedema, doista biste iskusili što znači turski bijes“.⁷² Uz Mlečane i Dalmatince, autor je posebno izdvojio i Ugre i Poljake, narode

⁶⁹ V. GLIGO, n. dj. (32), str. 596-597.: *christianum sanguinem sitiunt*.

⁷⁰ V. GLIGO, n. dj. (32), str. 595-596.: *Constantinopolis (...) Amisso Trapezuntis Imperio cum tota Pontica regione et Bossinae Regno bona Illyrici parte (...) At in Ecclesia Modrusiensi, cui ego licet indignus nunc praesum, continuas excursions fieri*.

⁷¹ V. GLIGO, n. dj. (32), str. 596.: *villas incensas, castra duo vi capta et diruta abducataque esse plus quam duo millia Christianorum*.

⁷² V. GLIGO, n. dj. (32), str. 596.: *nisi tamen assiduis Venetorum vigilis et validissima semper classe defenderemini, tum etiam nisi bellicosi Dalmatae (...) Turcos in Italia coram vidissetis (...) Horum praesidio et quibusdam quasi propugnaculis si careretis experiremini profecto quid Turcorum rabies quid immanitas esset*.

čiji je teritorij u tom trenutku također bio dio antiturskog fronta: „Što reći o Ugrima, u kojih je tolika želja da se bore za Kristovo ime da se ne boje pobiti s brojnijim Turcima, iako ih je manje. Što reći o Poljacima? Njihova je spremnost protiv svih Kristovih neprijatelja takva da neprestano uzimaju oružje protiv Turaka“.⁷³ Iz ovih se navoda može uočiti prisutnost toposa *kršćanskog heroja*. Tako Benja pokušava prikazati njihovu borbu ne samo kao čisto egzistencijalnu, već i kao vjerski motiviranu, a njih kao branitelje kršćanske vjere. To je za autora bio još jedan argument kojim je gradio ideju o zajedničkom identitetu što su ga ti narodi dijelili s onima kojima se on obraća. Pošto je posebno istaknuo njihovu malobrojnost u ratu protiv neprijatelja, jasno je da time implicira kako se rat ne može dobiti borbom pojedinačnih kršćanskih nacija protiv toliko moćnog neprijatelja. Što se tiče Benjinih promišljanja o uzrocima osmanlijskih vojnih uspjeha na štetu kršćana, može se zaključiti kako on problem pripisuje kršćanskoj *neslozi i zanemarivanju kršćanskih dužnosti*. Stav o tome da on najveći problem vidi u neslozi među zapadnim vladarima najočitiiji je iz sljedećeg navoda: „smatram naime da je Italija tvrđava svih ratova koji sada bijesne“.⁷⁴ Osim što je takvim navodima implicitno iskazivao frustraciju uzrokovanu nedostatkom odlučne vojne akcije kojom bi se osmanlijska prijetnja suzbila, oni su (u širim okvirima teksta) autoru poslužili kao podloga za dodatno referiranje na crkvenu problematiku koju je obrađivao u sklopu sjednice Koncila. Za Benju, kao što je to bio slučaj kod Zane, rješenje leži u udruženoj vojnoj akciji kršćana: „preblaženi Leone (...) udari na one koji nas napadaju! Uzmi štit i mač, ustani da nam pomogneš (...) Budimo u miru ne s neprijateljem nego s našima (...) Krenimo na njih ratom i oružjem“.⁷⁵ Iz toga se može uočiti prisutnost toposa *pozivanja na zajedništva među kršćanima*.

⁷³ V. GLIGO, n. dj. (32), str. 596.: *Quid de Ungaris dicam, quibus tantus inest pro Christi nomine pugnandi feruor ut quantumvis pauci cum magno Turcorum numero congregari non vereantur? Quid de Polonis? Quorum ita spectata est in universos Christi hostes strenuitas ut ab armis in Turcos (...) exercendis nunquam respirent.*

⁷⁴ V. GLIGO, n. dj. (32), str. 598.: *cum pacatis Italiae rebus (hanc enim omnium quae nunc vigent bellorum arcem esse iudico) (...) tempus advenerit.*

⁷⁵ V. GLIGO, n. dj. (32), str. 599-601.: *Leo Beatissime (...). Impugna impugnantes nos. Appraehende scutum et gladium (...). Pacem vero non cum hostibus (...) sed cum nostris habeamus. Bellum illis et arma inferamus.*

6. 3. *Ioannis Statilii Hungariae legati oratio*

Govor što ga je Ivan Statilić održao u Veneciji pred mletačkim duždem i senatom 1521., sadržajno je kraći od Zaninog. Razlog tomu je što se on u okvirima svog rada dotiče samo onih pitanja direktno vezanih uz osmanlijsku problematiku. Činjenica da je govor održan u danima u kojima se odvijala (u konačnici za Osmanlije uspješna) opsada Beograda, ključne tvrđave koja je bila od strateške važnosti za sprječavanje daljnjih osmanlijskih prodora prema Zapadu, zasigurno je imala utjecaja na autora da pruži što kraći i konkretniji opis neprilika koje prijete Ugarsko-Hrvatskom Kraljevstvu. Rezultat toga je jedan logičan prikaz aktualnog, pri čemu autor izbjegava ulaziti u pretjerane digresije ili detalje. Statilić ne gubi vrijeme na detaljne opise osmanlijske okrutnosti, već daje samo kratke navode kako bi publici implicirao njihovo divljaštvo i ne nabraja prijašnje gubitke kršćanskih kraljevstva koja su pala pod osmanlijsku vlast. Njegov primarni cilj bio je ukazati na teško stanje s kojim je suočeno Kraljevstvo te podsjetiti publiku na stratešku važnost koju ono predstavlja za obranu svojih najbližih susjeda. No, čak i u tako umanjenim okvirima mogu se primijetiti osnovni elementi zajednički antiturskom narativu. Kao što je to bio slučaj kod Zane i Benje, Statilić pruža negativnu sliku o Osmanlijama (koncept „Drugoga“) prikazujući ih kao moćne i okrutne barbore koji gaje mržnju prema kršćanima i kao takvi predstavljaju egzistencijalnu prijetnju za, kako kaže, čitavu kršćansku zajednicu (*Respublica Christiana*).

Za Statilića, poimanje Osmanlija kao „Drugoga“ proizlazi iz razlike u vjeri između dvije sukobljene strane. *Neprijateljstvo prema kršćanima i kršćanskoj vjeri* jasno se očituje onda kada Osmanlije definira kao „najodvratnijeg dušmanina kršćanskog imena“, a posljedično tomu i „neprijatelja ugarskog imena, koji je uvijek prema nama pokazivao okrutan bijes i nepomirljivu mržnju“. ⁷⁶ Aludira na njihovu *okrutnost* kada napominje kako se spremaju uništiti stanovnike Kraljevstva: „mačem, pokoljima, ognjem i nad našom se glavom razgoropade ropstvom i oružjem“. ⁷⁷ Govori kako neprijatelj „sakupivši ogroman broj vojnika i okružen oružjem, konjima, ljudima, bojnim spravama prijeti i namjerava napasti bijesnim ratom“. ⁷⁸

⁷⁶ V. GLIGO, n. dj. (32), str. 443.: *Ottomana gens nomini Hungarico inimica, quae semper crudeles iras, implacabile odium nobiscum exercuit.*

⁷⁷ V. GLIGO, n. dj. (32), str. 444.: *ut ferro, coede, flammis omnia miscuerint, in caput ac cervices nostras servitute et armis desoeverint.*

⁷⁸ V. GLIGO, n. dj. (32), str. 443-444.: *qui cum immensum fere undique militum numerum comparaverit, armis, equis, viris, bellicis machinis undique septus minas intentat, ingentum impetum frementis belli in nos effusus.*

Nakon što je upozorio na prirodu prijetnje s kojom je Kraljevstvo (štoviše, čitava kršćanska zajednica) suočeno, prelazi na pojašnjavanje razloga zbog kojih tu prijetnju treba ozbiljno shvatiti. Radi toga podsjeća slušatelje da se upravo u trenucima dok izlaže svoj slučaj odvija bitka koja može odrediti sudbinu Kraljevstva. Govori kako protivnik: „opsjeda Beograd, tvrđavu čitavog kraljevstva (...) Ako ga podvrgne pod svoju vlast, što će ga spriječiti da nakon uništenja te vrlo moćne tvrđave, kao nekog izvanredno čvrstog nasipa (...) u prijetećem nasrtaju sve ne uništi i sa zemljom ne sravni“.⁷⁹ Opstojnost Beograda tako je, za autora, direktno povezana sa sigurnošću Ugarsko-Hrvatskog Kraljevstva, te upozorava da bi njihov pad doveo do: „lakog pristupa za napad na Italiju, koja se naročito uzda u ugarsko kraljevstvo tako da će se (...) ona pošast i kuga bez sumnje proširiti i do ove izvanredne zemlje“.⁸⁰ Iz posljednjih nekoliko rečenica može se primijetiti da Statilić u svom govoru posebno ističe misao o geopolitičkoj važnosti svoga kraljevstva (topos *antemurale Christianitatis*). Statilić, kao i Zane prije njega, jedini način za sprječavanje osmanlijske prijetnje vidi u *zajedništvu među kršćanima*: „Što je veći strah od opasnosti koja se približava, što je položaj panonskog kraljevstva slabiji, što više prijeti poraz kojeg se treba plašiti, a koji će doći sve do vas i tako snažno preplaviti čitavu kršćansku zajednicu, to više pomozite vrlo uglednom kraljevstvu, pritekните u pomoć zemlji koja se ruši“.⁸¹ Razloge zašto bi oni to trebali napraviti govornik prvenstveno vidi u njihovoj zajedničkoj vjeri. To je evidentno iz njegovih navoda o tome kako su se te dvije kršćanske zajednice već ranije udružile kako bi se obranile od zajedničkog neprijatelja: „Zbog toga je i došlo do onih saveza i vi ste, vezani njima, dosta često poprskali svoje desnice krvlju neprijatelja (...), suprotstavili se najodvratnijim dušmanima kršćanskog imena“.⁸² Statilić, kao što je to bio slučaj kod prethodna dva govornika, najveći problem za očuvanje čitave kršćanske zajednice ne vidi u osmanlijskoj vojnoj snazi, već upravo u unutarnjoj neslozi kršćanske zajednice, točnije, u međusobnim sukobima zapadnih vladara. Stoga, prisutan je i topos *nesloge i zanemarivanja kršćanskih dužnosti*, što se jasno može vidjeti iz autorovih referenci na ratno stanje u Italiji: „Ludovik ne traži vojske, ni brodovlje ni

⁷⁹ V. GLIGO, n. dj. (32), str. 135., 445.: *Albam Graecam totius regni arcem (...) opugnet. Quam si, quod maxime veremur, in suam potestatem redegerit; quid erit impedimento, quominus hoc praepotenti praesidio, veluti quodam firmissimo aggere, comminuto, non undique rapidissimi torrentis more, minaci impetu furens cuncta deiiciat, atque prosternat.*

⁸⁰ V. GLIGO, n. dj. (32), str. 444.: *His subactis facilem sibi aditum ad Italiam oppugnandum fore arbitrantur, quae hoc praecipue regno nititur (...) procul dubio ad hanc quoque praecellentem (...) ac pestis pervasura sit.*

⁸¹ V. GLIGO, n. dj. (32), str. 136., 445-446.: *Quo igitur maior adventantis periculi metus, debiliior rerum Pannonicarum status, quo magis extimescenda clades imminet, quae ad vos usque atque adeo totam Christianam Rempublicam permanabit, eo magis subvenite amplissimo regno, labentibus rebus succurrite;*

⁸² V. GLIGO, n. dj. (32), str. 134., 444.: *Inde illa foedera fluxere, quibus adstricti saepius dexteras vestras inimicorum sanguine aspexistis, optima spolia reportastis, teterrimis Christiani nominis hostibus obstitistis.*

ratnu opremu. Zna da će ratni plamen ponovno gorjeti u Italiji, zna da vam je brodovlje potrebno da zaštitite obale i svoje pokrajine“.⁸³ Svjestan činjenice da ratovi u Italiji predstavljaju prepreku bilo kakvoj zajedničkoj vojnoj akciji u tom trenutku, on zahtijeva barem financijsku pomoć u vidu „malo zlata, mnogo srebra koje bi se upotrijebilo za ratne pothvate“.⁸⁴ Također, prisutan je topos *kršćanskog heroja*. On je uočljiv iz onog dijela govora gdje, nakon što je kritizirao kršćansku Europu zbog njihove nesloge, Statilić ističe kako Ugre neće „uplašiti sudbina Beograda, neće nas zaustaviti nesiguran ishod, nećemo promijeniti odluku, čak i kad bi nam se smrt pred očima ukazala“.⁸⁵ Na kraju, upozorava kako bi bilo kakvo oklijevanje i odlaganje dovelo stanovnike Kraljevstva u krajnje nepovoljnu poziciju, s *katastrofalnim* posljedicama za njihovu slobodu ili, još gore, njihove živote: „moramo se ili pobiti s neprijateljem ili pak prihvatiti uvjete mira (...) Od tih dviju stvari ništa ne može biti nedostojanstvenije i sramotnije od prve, ništa gorče i teže od druge“.⁸⁶ Prilikom ovog zadnjeg upozorenja, u kojemu iskazuje određen strah od ideje mira s Osmanlija, navodi na zaključak kako i na ovom mjestu pokušava ukazati na negativan karakter Osmanlija, točnije, na njihovu *podmuklost*.

6. 4. *Oratio ad serenissimum Carolum V per Vuolffgangum de Frangepanibus habita*

Govor Vuka Frankopana, održan na saboru u Augsburgu 1530. pred carem Karlom V. i njemačkim knezovima, poprilično je kratak, jednostavan i stilski nije osobito dotjeran. Uzrok te jednostavnosti Frankopanova govora vidljiv je već iz predgovora, u kojem se navodi kako: „govor nije proizašao toliko iz škole koliko iz vojne utvrde“.⁸⁷ Već se kroz taj navod aludira na prirodu govora, koji nastaje kao rezultat teškog stanja područja koje trpi osmanlijske

⁸³ V. GLIGO, n. dj. (32), str. 445.: *Non exercitus deposcit Ludovicus, non classes, non bellicos apparatus; novit belli faces rursus in Italia arsuras, novit classibus vobis at maritimas cras provinciasque vestras tutandas opus esse.*

⁸⁴ V. GLIGO, n. dj. (32), str. 445.: *Auri tantum, argenti que vim flagitat, quae in usus rei militaris (...) erogari queat.*

⁸⁵ V. GLIGO, n. dj. (32), str. 445.: *non eventus Albae Graecae terrebit, non incertus exitus retinebit, non si ante oculos mors obversetur, consilia immutabimus.*

⁸⁶ V. GLIGO, n. dj. (32), str. 136., 445.: *eo enim redacti sumus, iis angustiis premimur, ut vel invititis, aut cum hoste pugnandum, fortunaeque alea subeunda sit, aut ab iis pacis leges accipiendae (...); quorum altero nil indignius, aut foedius; altero nil acerbius, aut durius esse potest.*

⁸⁷ Vuk Frankopan, *Oratio ad serenissimum Carolum V per Vuolffgangum de Frangepanibus habita* (<<https://books.google.hr/books?id=azlhAAAACAAJ&pg=PP1&lpg=PP1&dq=Oratio+ad+serenissimum+Carolom+V+per+Vuolffgangum+de+Frangepanibus+habita&source=bl&ots=IwdBPHZocv&sig=1XOQ5XWfoBS4hlu0IRrXFWcfF0&hl=hr&sa=X&ved=2ahUKEwj7m6ezoaTdAhV1x4UKHc3mDy4Q6AEwBHoECAyQAQ#v=onepage&q=Oratio%20ad%20serenissimum%20Carolom%20V%20per%20Vuolffgangum%20de%20Frangepanibus%20habita&f=false>>, zadnji pristup 4. veljače 2019., str. 2.): *Non enim e schola prodiit haec oratio, sed magis ex castris.*

napade. Kao što je to bio slučaj kod trojice prethodnih govornika, Vuk Frankopan kroz svoj narativ prikazuje protivnika kao okrutnog i divljeg barbarina (koncept „Drugog“) koji predstavlja egzistencijalnu prijetnju ne samo njegovoj pokrajini, već štoviše, čitavoj kršćanskoj zajednici (koncept *Respublica Christiana*).

U tako postavljenim okvirima, primjetna je prisutnost nekoliko toposa vezanih uz negativnu karakterizaciju lika Osmanlija. Prvenstveno, već na početku govora gdje uvodi antitursku problematiku, prisutan je topos *neprijateljstva prema kršćanima i kršćanskoj vjeri*, pri čemu su Osmanlije predstavljeni kao: „strašni neprijatelji Kristova križa“.⁸⁸ Nastavljajući govor u negativnom tonu, autor prelazi na nabrojanje različitih zločina koje neprijatelj čini nad lokalnim stanovništvom (topos *osmanlijske okrutnosti*). Pritom se može uočiti uporaba brojnih klasičnih motiva hrvatskih *antiturskih* iz XV. i početka XVI. stoljeća koje Vuk preuzima u svom govoru (ubojstva, porobljavanje, nepoštivanje spola, dobi). Tako on opisuje kako su Osmanlije: „jedne mačem okrutno ubili; druge odveli u vječno sužanjstvo i ropstvo pa ih na svojim sajmovima izlažu bez milosti poput stoke (...) Kakva rugla i zavodnička djela čine ženskom spolu: koliko su puta odvedene supruge od najdražih muževa, koliko su puta djeca bez milosrđa odvedena od roditelja, a nježne djevojke plemenita roda i udovice obeščašćene“.⁸⁹ I premda su kod Frankopana prisutni kratki navodi o snazi osmanlijske vojske, on posebno (kao što je to bio slučaj kod Zane i Benje) pokušava upozoriti kako ne valja podcjenjivati prijetnju koje Osmanlije predstavljaju, pri čemu podsjeća slušatelje na brojne pokrajine koje su Osmanlije stekli vojnim putem: „Pošto je prodro na ovu stranu mora, u manje je vremena zauzeo prijestolnicu grčkog carstva i osvojio je kraljevstva Bosne, Bugarske, Srbiju i Albaniju“.⁹⁰

Frankopan, u skladu sa stavom koji su zastupali prijašnji govornici, smatra *zajedništvo među kršćanima* (i to prvenstveno u vidu zajedničke vojne protiv Osmanlija) kao jedino rješenje za rješavanje krize s kojom se njegova pokrajina suočava. Upravo iz tog razloga on poziva cara Karla da pritekne u pomoć, pri čemu podsjeća okupljene na stratešku važnost koja

⁸⁸ V. FRANKOPAN, n. dj. (87), str. 2.: *Igitur sacratissime Caesar pium sit tibi animo considerare: qualibus et quantis inenarrabilibus calamitatibus et periculis moeroribusque misera Croacia: a tam diuturnis temporibus ab immanissimis crucis Christi hostibus: incessanter torquetur et afficitur.*

⁸⁹ V. FRANKOPAN, n. dj. (87), str. 3.: *Alii vero ense crudeliter trucidati: alii in perpetuam servitutem et captivitatem abducti: per nundinas illorum absque pietate instar pecorum (...) venditioni expositi (...). Illicebresque actus super sexum foemineum exhibent: vereor coram tam glorioso et potentissimo principe edicere, nam quotiens abducte: conthorales a viris charissimis: quotiens a parentibus absque pietate separatę proles (...): teneręque et nobilis ortus puellę viduęque dehonestatę.* Prijevod preuzet iz: V. GLIGO, n. dj. (32), str. 362.

⁹⁰ V. FRANKOPAN, n. dj. (87), str. 4.: *Qui postquam hanc partem pelagi ingressus, breviori tempore, sedem Imperii Graecorum obtinuit: Regnum Bozņę, Bulgariam, Serviam Albaniamque occupavit.*

njegova pokrajina predstavlja za zaštitu habsburških nasljednih zemalja (topos *antemurale*): „Vama se približavaju naše nevolje i naše opasnosti i već su u blizini nasljednih zemalja i kraljevina i zato ste dužni priskočiti u pomoć (...) A ako milostivo ne pomognete u ovoj nevolji, zacijelo ste obvezni polagati račun samome Bogu zbog propasti naših duša“.⁹¹ Ova posljednja rečenica može se protumačiti kao primjer optužbe za *neslogu i zanemarivanje kršćanskih dužnosti* upućene publici i samomu caru. Iz toga se može zaključiti kako je Frankopan stava da uzrok osmanlijskih vojnih uspjeha ne leži toliko u neprijateljevoj vojnoj moći koliko u izostanku pomoći od strane onih koje on sam naziva „čuvarima vjere“ i u kojima (prema osnovnim postulatima koncepta *Reipublicae Christianae*) leži: „veća briga za obranu kršćanske zajednice“. Prisutnost takvog stava kod Frankopana je sasvim razumljiva, kada se uzme u obzir da je govor održan samo tri godine nakon katastrofalnog poraza na Mohačkom polju, u vrijeme kada je znatan dio hrvatskog teritorija izgubljen u osmanlijskim ratnim akcijama, a sam autor bio dobro upoznat s činjenicom da su brojna obećanja Habsburgovaca o pružanju pomoći ostala neispunjena. Kod Frankopana se mogu primijetiti i pohvale upućene njegovom narodu koji se, poput pravog *kršćanskog heroja*: „već 80 godina neprestano bori s oružjem u ruci s obilnim prolijevanjem krvi, ne štedeći živote i nije se prestao odupirati“. Kršćanski aspekt njihova herojstva ističe se time što oni to rade : „za kršćansku vjeru i religiju“.⁹² Ipak, autor upozorava, takva borbenost ima svoje granice i poručuje da: „ako se Vaše Veličanstvo milostivo ne pobrine za svoje stanovnike kraljevstva, oni ne mogu preko ove zime ostati u svom zavičaju i prisiljeni su se podvrgnuti pod jaram ili se raspršiti svuda po svijetu (...) Ako ih ta opasnost stigne za tvoje vladavine, koji odgovor misliš dati i koji račun položiti Bogu za njihovu opasnost i za propast tolikih duša“.⁹³ Na taj način govornik je osnažio svoje navode da uzrok patnje koju trpe kršćani koji su suočeni s bezbožnim neprijateljem vidi u nedjelotvornosti svojih kršćanskih gospodara, pri čemu pruža sliku potencijalne *katastrofe* s kojom su stanovnici njegova kraja suočeni zbog tog propusta.

⁹¹ V. FRANKOPAN, n. dj. (87), str. 4.: *Ad te o inclite ac gloriosissime Caesar. Ad vosque Sacri Imperii Principes illustrissimos, quibus adhuc Christiana fides ac religio conservatur et quibus maior cura est pro defensione reipublicę Christianae, quibusque appropinquant mala et pericula nostra: vicinaque sunt Terris hereditariis et regnis, tenemini succurrere ac subvenire. Et nisi huic rei gratiose subvenietis: certe ipsi deo, rationem reddere obligamini de periculo, animarum nostrarum.* Prijevod preuzet iz: V. GLIGO, n. dj. (32), str. 363.

⁹² V. FRANKOPAN, n. dj. (87), str. 3-4.: *ab octuaginta annis, continuo armis, cum abundanti effusione sanguinis, non parcens personis, dimicare non cessavit (...) pro fide et religione Christiana.*

⁹³ V. FRANKOPAN, n. dj. (87), str. 5.: *quia Maiestas vestra per nos gratiose pronecessaria provisione providebit : ipsi ultra hanc hyemem in sedibus eorum permanere non possunt cogunturque aut ipsi draconi subiugari aut hinc inde per universum dispergi. Si ipsis id periculum sub tuo Imperio evenerit (...) quale responsum, ac rationem redditurus es deo, pro periculo illorum et perditione tot animatum.* Prijevod preuzet iz: V. GLIGO, n. dj. (32), str. 363.

Također, iz posljednje se rečenice može uočiti da se autor implicitno poslužio toposom *Osmanlija kao Božje kazne*. Na taj način, govornik ne upozorava samo na realnu opasnost direktne izloženosti nasljednih zemalja osmanlijskoj vojsci, već i uvodi apstraktnu ideju potencijalnog Božjeg bijesa u slučaju da dio kršćanske zajednice padne u ruke neprijatelja.

6. 5. *Oratio Francisci comitis de frangopanibus ad caesarem electores et principes Germaniae*

Govor Franje Frankopana Cetinskog održan je na saboru u Regensburgu. Kao i Vuk I. Frankopan više od desetljeća ranije, Franjo Frankopan izlaže svoj govor pod okriljem vjerskih i političkih sukoba u Svetom Rimskom Carstvu, Italiji i ostatku Europe. Istovremeno, Ugarsko-Hrvatsko Kraljevstvo, oslabljeno građanskim ratom između Ivana Zapolje i Ferdinanda I. Habsburškog, trpjelo je već nekoliko desetljeća osmanlijskih vojnih djelovanja u kojima su izgubljeni veliki dijelovi Ugarske i Hrvatske. Govor je održan devetog lipnja 1541. godine, u trenutku osmanlijske opsade Budima. Potaknut takvim teškim stanjem, autor je napisao podulji govor u kojem zahtjeva pomoć za obranu Ugarsko-Hrvatskog Kraljevstva. Kao što je to bio slučaj sa svim prijašnjim obrađenim autorima, Franjo Frankopan rat s Osmanlijama (koji za njega predstavljaju „Drugoga“ zbog njihove vjere) prikazuje prvenstveno kao vjerski sukob kojega taj okrutan i podmukli neprijatelj vodi protiv čitave kršćanske zajednice (*Respublica Christiana*): „naime, tursko oružje ipak ne prijeti nama više nego drugim kršćanima, Sulejman hoće da čitavoj Europi nametne uzde“.⁹⁴

Prilikom karakterizacije lika Osmanlija autor se služi nizom različitih toposa. Prvenstveno, prisutan je već standardan topos *neprijateljstva prema kršćanima i kršćanskoj vjeri*. Tako je neprijatelj prikazan kao: „divlji barbarin koji ide na uništenje katoličke vjere i sprema se ubiti duše posvećene Kristu“.⁹⁵ Frankopan upozorava kako su Osmanlije tim gori, iz razloga što pokazuju manjak tolerancije prema civilizacijskim vrijednostima svojih protivnika, navodeći pritom kako neprijatelj „samovoljno u svojoj ruci drži prava i zakone“.⁹⁶ Kroz govor se na različitim mjestima može uočiti niz izjava kojima je autor htio ukazati na neprijateljevu *okrutnost*. Tako su prisutni klasični motivi o tomu kako Osmanlije ne poštuju društveni status

⁹⁴ V. GLIGO, n. dj. (32), str. 367., 624.: *licet enim prius non tamen magis nobis, quam aliis Christianis imminent Thurcica arma, universę Europae vult Solimanus frenum imponere.*

⁹⁵ V. GLIGO, n. dj. (32), str. 370., 630.: *barbara feritas fidem Catholicam eversum eat, animasque Christo authoratas parat interficere.*

⁹⁶ V. GLIGO, n. dj. (32), str. 370., 629.: *nunc autem cum eo hoste nobis res est, qui iura et leges in sua libidine habet.*

onih koje napadaju i navodi o uništavanju kršćanskih duša (tako što ih se odmiče od kršćanske vjere). O tome da neprijatelj nema poštovanja prema civilizacijskim vrijednostima kršćanske zajednice govore opisi stanja potomstva plemstva za koje autor navodi da je imao priliku svjedočiti za vrijeme svog boravka u Carigradu: „Poznato je da i danas u Turskoj postoje potomci onih što su vladali u Konstantinopolu, ali se nalaze u takvoj prljavštini i neimaštini da nam izazivaju suze kad promatramo njihovu nekadašnju sreću“.⁹⁷ Upozorava kako je isto stanje i na području Kraljevstva koje se nalazi pod neprijateljevom vlašću: „katastrofa i propast plemstva sve izjednačuje i podvrgava u vrlo bijedno ropstvo te nas tjera da obrađujemo polja i pasemo stoku“.⁹⁸ U pokušaju da prikaže ozbiljnost prijetnje, autor posebnu pažnju posvećuje opisu stanja na prostoru Kraljevstva. Iz tog razloga, podsjeća publiku na osmanlijske ratne stečevine (topos *osmanlijskih osvajanja*), pri čemu govori kako je neprijatelj uspješno: „zauzeo Beograd i Srijem (a potom i) Titel, tvrđavu na Tisi i Osijek na Dravi (...) te je stigao gotovo u predvorje Štajerske i Kranjske“.⁹⁹ Činjenica da se, do trenutka održavanja govora, neprijateljska ratna aktivnost na području Kraljevstva odvijala već više od deset godina, pri čemu je, kao što se može vidjeti iz prethodne rečenice, velik dio teritorija bio izgubljen i opljačkan, zasigurno je dokinula svaku ideju u mogućnost primirja između dvije zaraćene strane. Svjestan načina na koji oni ratuju, upozorava svoje slušatelje na *osmanlijsku podmuklost*, pri čemu posebno ističe sumnju da bi narod koji živi od pljačke pristao na mir, osim ako mu taj mir ne donosi korist: „Turčin u duši odbacuje mir (...), osim ako mu mir ne donosi korist, a kada na njega pristaje, opterećuje ga veoma teškim uvjetima: da nikada ne prestane grabiti u potajnim pustošenjima. Znamo uistinu da je nekoliko krajeva bilo žešće opustošeno za vrijeme mira nego u ratu“.¹⁰⁰

I premda suočeni s takvim neprijateljem, podsjeća da su Ugri, poput pravih *kršćanskih heroja* na granicama kršćanske zajednice, „uvijek čvrsto stajali u pokušaju da se suprotstave neprijateljskim snagama kako bi obranili domovinu. Međutim, sila je pobijedena od veće

⁹⁷ V. GLIGO, n. dj. (32), str. 370., 629.: *Constat hodie quoque superesse in Thurcia stirpem eorum, qui Constantinopoli imperarunt. Sed tanto squalore et egestate ut considerantibus eorum veterem fortunam, lachrimas excutiant.*

⁹⁸ V. GLIGO, n. dj. (32), str. 370., 629.: *perniciēs et labes nobilitatis omnes exaequat ac in unum ordinem miserrimae servitutis redigit, colendo agro pascendoque pecori facit obnoxios.*

⁹⁹ V. GLIGO, n. dj. (32), str. 368., 625.: *amisso deinde Belgrado captoque Sirmio (...) Titulio arce ad Tibiscum Ezekeo ad Dravum firmatis (...), propemodum in vestibulo Stiriae sint et Carniolaeiam.*

¹⁰⁰ V. GLIGO, n. dj. (32), str. 372., 632.: *Turca ad pacem inclināt animum (...), nisi ex suo commodo sit, atque eam quando consentit, gravissimis conditionibus onerat: nunquam tamen intermissio sit rapinarum clandestinis de praedationibus. Scimus equidem nonnullas regiones fuisse pacis quam belli tempore vehementius devastatas.*

sile“.¹⁰¹ I premda na prvu izgleda da autor time ističe njihov patriotizam, u širem se narativu jasno nazire i ta kršćanska komponenta njihova herojstva, koju podupire Frankopanova misao o tomu kako je njihova domovina od strateške važnosti za obranu čitave kršćanske zajednice (topos *antemurale Christianitatis*): „vama (Nijemcima) i ostalim kršćanima Ugarska je služila kao jarak i nasip“.¹⁰² Uzroke zašto Ugarska trpi svu snagu osmanlijske prijetnje autor prvenstveno pronalazi u *neslozi i zanemarivanju kršćanskih dužnosti* koja vlada među stanovnicima Svetog Rimskog Carstva. Budući da je u vrijeme održavanja ovoga govora Franjo Frankopan bio diplomat u službi Habsburgovaca, vrlo je vjerojatno da je ta kritika upućena na račun njihovih političkih protivnika: „potiču ga osobito vaše unutarnje nesloge, neprilične borbe i ljudi koji sasvim bježe od ratne slave i javnih koristi. Upravo bih povjerovao da se s Božjom providnošću dogodilo da Budim bude pod vlašću neprijatelja ne biste li se vi, izazvani vlastitim pogibeljima, jednom podigli da branite zajedničku slobodu i vjeru“.¹⁰³ Iz posljednje se rečenice može iščitati topos *Osmanlija kao Božje kazne*, u pogledu da autor sugerira da bi kršćanski grad Božjom voljom uopće mogao pasti u ruke bezbožnika i to zbog nemara koji kršćanska zajednica pokazuje spram osmanlijske prijetnje. Time je govornik očito želio ostaviti dublji dojam i pojačati dramatičnost svojih navoda. Konačni cilj njegova kazivanja bio je utjecati na publiku da napokon pošalje prijeko potrebnu pomoć. Iz njegovih je riječi jasno da Frankopan, kao i svi govornici prije njega, rješenje osmanlijske prijetnje vidi prvenstveno u *zajedništvu među kršćanima*. To zajedništvo se treba iskazati u vidu udružene vojne i to prije no što Ugarska padne, pri čemu posebno naglašava probitačnost tog čina: „Ako namjeravate Turčina odbiti od Njemačke, zašto to ne učinite sada kada je pogodnija prilika i manja opasnost?“¹⁰⁴

¹⁰¹ V. GLIGO, n. dj. (32), str. 368., 626.: *Restiterunt aliquando summo conatu viribus hostium Hungari, strennueque patriam tutati sunt. Caeterum vis vi maiore victa.*

¹⁰² V. GLIGO, n. dj. (32), str. 627: *Hungaria vobis ceterisque Christianis pro vallo atque aggere fuit.*

¹⁰³ V. GLIGO, n. dj. (32), str. 369., 627.: *magnopere eum incitant vestrae intestinæ discordiæ contentionesque intempestivæ et animi prorsus abhorrentes a belli gloria commodisque publicis. Sed profecto crediderim providentia Dei factum esse, quo minus Buda sit in potestate hostium, ut vos propriis periculis excitati, consurgeretis aliquando ad communem libertatem ac religionem tuendam.*

¹⁰⁴ V. GLIGO, n. dj. (32), str. 369., 628.: *Si in animo vobis est Thurcam a Germania prohibere, cur meliore occasione, minori periculo nunc istud non facitis.*

Tablica 5. Broj govora u kojima se pojavljuju pojedinačni topisi

Topos	Broj govora u kojima je topos prisutan
Neprijateljstvo prema kršćanima i kršćanskoj vjeri	5
Osmanlijska okrutnost	5
Osmanlijska osvajanja	4
Osmanlijska podmuklost	2
Pozivanje na zajedništvo među kršćanima	5
Nesloga i zanemarivanje kršćanskih dužnosti	5
<i>Antemurale Christianitatis</i>	5
Kršćanski heroj	5
Katastrofa	2
Osmanlije kao Božja kazna	2

Zaključak

Europska govornička tradicija koja se bavila antiturskom tematikom započela je u razdoblju srednjovjekovlja i nastavila se razvijati kroz period od preko četiri stoljeća. Papa Urban II. je u svom govoru prilikom referiranja na neprijatelja koristio termin „Turčin“. I premda je prijatna koju su u njegovo vrijeme predstavljali Turci Seldžuci do XIV. stoljeća bila zamijenjena Osmanlijama, sam termin je opstao u kolektivnoj svijesti europskih pisaca, na način da su Osmanlije preuzeli ulogu njegova referenta. Osim samog termina, redovito je preuzimana i negativna konotacija koja se uz njega vezala u onim okvirima u kojima je poiman u Urbanovom govoru. To je evidentno iz brojnih radova koji su nastajali u narednim stoljećima, a primjer tomu su i antiturski govori hrvatskih autora iz XVI. stoljeća.

Temeljem analize pet govora može se zaključiti kako hrvatski govornici dijele zajednički antiturski narativ, neovisno o tome je li autor u pitanju bio ratnik ili pak crkveni djelatnik. U osnovnim crtama tog narativa konstantno se pruža slika sukoba između dvije civilizacije čija temeljna razlika leži u njihovoj vjeri. Iz tako postavljenih okvira mogu se deducirati dva osnovna elementa na koje se oslanja širi narativ prisutan u govorima. Kao prvo, riječ je o konceptu „Drugoga“. Ovaj aspekt antiturskog narativa odnosi se na Osmanlije, nad kojima govornici standardno vrše negativnu stereotipizaciju, pritom ih prikazujući kao nešto krajnje neprijateljski, točnije kao divlju i okrutnu hordu bezbožnika. Drugi element narativne strukture je koncept *Respublica Christiana*. On se jasno očituje iz činjenice da je kroz sve analizirane govore primjetna tendencija govornika da inzistiraju na ideji zajedničkog identiteta s ostatkom Europljana, temeljenog na istoj onoj stavci koja neprijatelja čini toliko stranim – vjeri.

Po pitanju uloge koji svaki od utvrđenih toposa ima unutar samih govora, može se zaključiti kako oni potpadaju pod jednu od dvije skupine, zavisno o funkciji koju pojedinačan topos vrši u razradi elemenata narativne strukture antiturskih govora. Jedna skupina tih toposa je ona koja se odnosi na narativni element „Drugoga“ i bila je korištena u svrhu negativne karakterizacije lika Osmanlija. U tom slučaju, riječ je o toposima: *neprijateljstvo prema kršćanima i kršćanskoj vjeri, osmanlijska okrutnost, osmanlijska osvajanja i osmanlijska podluklost*. Drugu skupinu čine toposi koji se odnose na koncept *Respublica Christiana*: *pozivanje na zajedništvo među kršćanima, antemurale christianitatis, kršćanski heroj, katastrofa, nesloga i zanemarivanje kršćanskih dužnosti i Osmanlije kao Božja kazna*.

Analiza govora petorice različitih autora poslužila je kao temelj da se utvrdi topika koja se na općoj razini može smatrati karakterističnom za hrvatsko antitursko govorništvo kao žanr unutar žanra. Temeljeći zaključak na reprezentativnom uzorku, vidljivo je da svi odabrani govornici (Zane, Benja, Statilić, Vuk i Franjo Frankopan) u svojim govorima koriste sljedeće topose: *neprijateljstvo prema kršćanima i kršćanskoj vjeri, osmanlijska okrutnost, pozivanje na zajedništvo među kršćanima, nesloga i zanemarivanje kršćanskih dužnosti, antemurale Christianitatis i kršćanski heroj*. Ove se topose, zbog njihove učestalosti, može smatrati „primarnim“ toposima unutar hrvatskog govorničkog žanra. U „primarne“ topose bi se moglo ubrojiti i topos *osmanlijskih osvajanja*, koji je izostao samo u govoru Ivana Statilića.

Preostali toposi (*osmanlijska podmuklost, katastrofa i Osmanlije kao Božja kazna*) su slabije zastupljeni u radovima hrvatskih govornika i svaki od njih se pojavljuje u dva od pet analiziranih govora. Topos *osmanlijske podmuklosti* je upotrijebljen isključivo u govorima dvojice kontinentalnih govornika (u govorima Ivana Statilića i Franje Frankopana). Isti je slučaj s toposima *katastrofe* (prisutan kod Ivana Statilića i Vuka Frankopana) i *Osmanlija kao Božje kazne* (prisutan kod Vuka i Franje Frankopana). Iz tog razloga, njih se može poimati kao „sekundarne“ topose antiturskih govora.

I premda je velik broj toposa koji su govornici koristili u svojim radovima preuziman iz bogate latinističke tradicije, upravo je način na koji su ti toposi korišteni unutar šireg narativnog modela hrvatskog antiturskog govorništva omogućio da oni postanu specifična karakteristika tog žanra. Uporabom „primarnih“ toposa, u koje se ubrajaju toposi koji služe razradi oba klasična narativna elementa u antiturskim govorima, svi su govornici pružali jednu opću sliku sukoba dviju civilizacija. Tako, prilikom razrade narativnog elementa „Drugoga“, govornici standardno daju generičan prikaz Osmanlija kao moćne civilizacije (topos *osmanlijskih osvajanja*), no još važnije i učestalije, civilizacije čija se apstraktna motivacija (topos *neprijateljstva prema kršćanima i kršćanskoj vjeri*) ispoljava u stvarnom svijetu u obliku njihova divljaštva i okrutnosti (topos *osmanlijske okrutnosti*). Druga (europska) civilizacija prisutna u antiturskom narativu govora također je primarno poimana u vjerskim okvirima, kao „zajednica kršćana“. Karakteristično je za hrvatsko antitursko govorništvo da propagira ideju kako je ta zajednica suočena s unutarnjim nejedinstvom, koje govornici redovito navode kao uzrok osmanlijskih ratnih uspjeha (topos *nesloge i zanemarivanje kršćanskih dužnosti*). Istovremeno, uzimanje kršćanske vjere kao temeljne poveznice europskog kulturnog kruga omogućilo je hrvatskim govornicima da izgrade svojevrsan zajednički identitet s ostatkom Europe, na temelju kojeg oni upućuju svoje pozive

u pomoć (topos *pozivanja na zajedništvo među kršćanima*), te da kroz topose *antemurale Christianitatis* i *kršćanskog heroja* dodatno istaknu svoje mjesto i ulogu koju oni predstavljaju u toj široj „kršćanskoj zajednici“.

Po pitanju uporabe „sekundarnih“ toposa u antiturskim govorima hrvatskih autora, vidljivo je da su oni korišteni samo u govorima nekih kontinentalnih govornika. Premda Zane i Benja obrađuju antitursku tematiku, njihovi govori pružaju samo standardni generički prikaz osmanlijske prijetnje u vidu korištenja „primarnih“ toposa i to prvenstveno iz razloga što je antiturska tematika u njihovim tekstovima zastupljena u manjoj mjeri, a sami govori su više posvećeni brojnim pitanjima koji se tiču „širih“ prilika u Europi. Budući da su govori kontinentalnih govornika više prostora ostavljali obradi problematike na „lokalnoj“ razini, razumljivo je da su neki od njih produbili antiturski narativ korištenjem toposa *osmanlijske podmuklosti* i *katastrofe*, kako bi pružili dodatnu dozu realnosti prijetnji koju Osmanlije predstavljaju, kako po pitanju neprijateljeva karaktera (*osmanlijska podmuklost*) tako i stanja pripadnika „kršćanske zajednice“ (*katastrofa*). Topos *Osmanlija kao Božje kazne* također nije bio u standardnoj uporabi. Ovaj topos upotrijebljen je jedino u radovima Vuka i Franje Frankopana. Poput ostalih odabranih govornika, oni su propagirali ideju o kršćanskoj nehomogenosti kao uzroku osmanlijskih vojnih uspjeha, pri čemu su još koristili topos *Osmanlija kao Božje kazne* radi dodatne razrade te ideje. Imajući na umu vrijeme nastanka njihovih govora (1530. i 1541.), može se zaključiti kako je utjecaj na ovu dvojicu govornika da u svojim radovima upotrijebe taj apokaliptični motiv bio poraz na Mohačkom polju i događaji koji su uslijedili.

Popis literature

ARHIĐAKON, Toma, „*Historia seu cronica Salonitanorum atque Spalatinorum pontificum lib. XXXVI*“, u: JOVANOVIĆ, Neven (ur.)

(<<http://www.ffzg.unizg.hr/klafil/croala/cgi-bin/getobject.pl?c.18:37.croala>>, zadnji pristup 5. studenog 2018.)

BLAŽEVIĆ, Ana Mari, *Percepcija Turaka kod hrvatskih latinista u 16. stoljeću* (<<https://repositorij.unizg.hr/islandora/object/hrstud:1054/preview>>, zadnji pristup 26. travnja 2019.)

BLEICKEN, Jochen, „*Povijest svijeta: drugi dio*“, prev. Alka Škiljan...<et al.>, Marjan tisak, Split 2005.

BONGARS, Jacques „*Urban II: Speech at Council of Clermont (1095)*“

(<<http://www.thelatinlibrary.com/imperialism/readings/urban.html>>, zadnji pristup 29. rujna 2018.)

DIJKSTRA, Roald i HERMANS, Erik, „*Musurus' Homeric Ode to Plato and his Requestes to Pope Leo X*“, *Akroterion*, LX (2015.), str. 33-63.

FRANKOPAN, Franjo, „*Oratio Francisci comitis de Frangepanibus ad Caesarem, electores et principes Germaniae*“ (1541.), u: V. Gligo (ur.) *Govori protiv Turaka*, Logos, Split, 1983., str. 624-635.

FRANKOPAN, Vuk, „*Oratio ad serenissimum Carolum V per Vuolffgangum de Frangepanibus habita*“ (1530.)

(<<https://books.google.hr/books?id=azlhAAAACAAJ&pg=PP1&lpg=PP1&dq=Oratio+ad+serenissimum+Carolus+V+per+Vuolffgangum+de+Frangepanibus+habita&source=bl&ots=IwdBPHZocv&sig=1XOQ5XWfoBS4hlbu0lRrXFWcfF0&hl=hr&sa=X&ved=2ahUKewj7m6ezoaTdAhVIx4UKHc3mDy4Q6AEwBHoECAyQAQ#v=onepage&q=Oratio%20ad%20serenissimum%20Carolus%20V%20per%20Vuolffgangum%20de%20Frangepanibus%20habita&f=false>>, zadnji pristup 4. veljaće 2019.)

GOLDSTEIN, Ivo, „*Povijest: hrvatska povijest (21.knjiga)*“, Europapress holding, Zagreb, 2008.

GORTAN, Veljko i VRATOVIĆ, Vladimir, „*Hrvatski latinisti: svezak 1.*“, Matica Hrvatska, Zagreb, 1969.

GRODZ, Stanislaw: „Sixteenth-century anti-Turkish literature in Poland and Lithuania“, u: D. Thomas i J. Chesworth (ur.) *Christian-Muslim Relations: A Bibliographical History (volume*

7. *Central and Eastern Europe, Asia, Africa and South America (1500-1600)*, Leiden, Boston, 2015., str. 443-455.

INALCIK, Halil, „*Osmansko Carstvo: klasično doba 1300.-1600.*“, prev. Dino Mujadžević, Srednja Europa, 2002.

JERKOVIĆ, Marko: „Diplomatska djelatnost Franje Frankopana Cetinskog“ u: KNEZOVIĆ, Pavao i JERKOVIĆ, Marko (ur.) *Zbornik o Emeriku Paviću*, Tihi pregaoci, 2013., str. 219-244.

JOVANOVIĆ, Neven, „*Antiturcica iterata*“, *Colloquia Maruliana*, XXV (2016.), str. 101-146. (<<https://hrcak.srce.hr/157717>>, zadnji pristup 18. kolovoza 2018.)

KOŽIČIĆ BENJA, Šimun, „*Oratio in sexta Lateranensis concilii sessione*“ (1513.), u: V. Gligo (ur.) „*Govori protiv Turaka*“, Logos, Split, 1983., str. 590-602.

LUČIĆ, Nikša (ur.), „*Frankapan, Vuk*“

(<<http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=6309>>, zadnji pristup 20. kolovoza 2018.)

MARDEŠIĆ, Ratimir: „Novovjekovna latinska književnost“, u: V. Vratović (ur.) *Povijest svjetske književnosti, knjiga 2*, Mladost, Zagreb, 1977., str. 405-480.

MATUZ, Josef, „*Osmansko Carstvo*“, prev. Nenad Moaćanin, Školska knjiga, Zagreb, 1992.

NITULESCU, Daniel, „*The influence of the Ottoman Threat on the Protestant Reformation (Reformers)*“

(<http://www.academia.edu/22172941/THE_INFLUENCE_OF_OTTOMAN_THREAT_ON_PROTESTANT_REFORMATION_REFORMERS>, zadnji pristup 29. kolovoza 2018.)

RAVLIĆ, Slaven (ur.), „*Kožičić, Šimun*“

(<<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=33616>>, zadnji pristup 19. kolovoza 2018.)

STATILIĆ, Ivan, „*Joannis Statilii Hungariae legati oratio*“ (1521.), u: V. Gligo (ur.) *Govori protiv Turaka*, Logos, Split, 1983., str. 443-446.

TAFIŁOWSKI, Piotr, „*Anti-Turkish literature in 15th -16th century Europe*“

(<http://www.academia.edu/20225603/Anti-Turkish_Literature_in_15th-16th_Century_Europe>, zadnji pristup 11. listopada 2018.)

VALENTIĆ, Mirko: „Stogodišnji hrvatsko-turski rat (1493-1593.)“, u: M. Valentić (ur.) *Povijest Hrvata, od kraja 15. st. do kraja Prvog svjetskog rata*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 3-21.

ZANE, Bernardin, „*Oratio reverendissimi D. Archiepiscopi Spalatensis habita in prima sessione Lateranensis concilii*“ (1512.)

(<https://books.google.hr/books?id=C288AAAACAAJ&pg=PA48&hl=hr&source=gbs_toc_r&cad=2#v=onepage&q&f=false>, zadnji pristup 11. prosinca 2018)

Izvor tablica

Tablica 1. Broj književnih vrsta u hrvatskom antiturskom korpusu,
JOVANOVIĆ, Neven, „*Antitursica iterata*“ (<<https://hrcak.srce.hr/157717>>, zadnji pristup
18. kolovoza 2018.)